

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNIVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“AZƏRBAYCANDA KREDİT TƏŞKİLATLARININ YARANMASI VƏ
LƏĞVİNİN İQTİSADI-HÜQUQİ PROSEDURALARININ TƏDQIQI”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Əmiraslanova Bahar Rasim qızı

BAKI-2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fəriz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ _____ ” _____ **20__-ci il**

**“AZƏRBAYCANDA KREDİT TƏŞKİLATLARININ YARANMASI VƏ
LƏĞVİNİN İQTİSADİ-HÜQUQİ PROSEDURALARININ TƏDQIQI”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: İqtisadiyyat 060404

İxtisaslaşma: İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsi

Qrup: 34

Magistrant: Əmiraslanova Bahar

Rasim qızı _____ imza

Elmi rəhbər: b.m.i.ü.f.d Hacıyev Ceyhun

Gülməmməd oğlu _____ imza

Program rəhbəri: i.ü.f.d.,dos. Hübətova

Suqra İnqilab qızı _____ imza

Kafedra müdiri: i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar

Atakişi oğlu _____ imza

BAKI-2021

Elm andı

Mən, Əmiraslanova Bahar Rasim qızı and içirəm ki, “Azərbaycanda kredit təşkilatlarının yaranması və ləğvinin iqtisadi-hüquqi proseduralarının tədqiqi” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

AZƏRBAYCANDA KREDİT TƏŞKİLATLARININ YARANMASI VƏ LƏĞVİNİN İQTİSADI-HÜQUQİ PROSEDURALARININ TƏDQIQI

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Kredit təşkilatlarının yaranması, fəaliyyəti və ləğvinin iqtisadi-hüquqi prosedurlarının tədqiqi bu proseslərin reallaşdırılması zamanı müəyyən qanunvericilik hallarına riayət olunmasından, fiziki və hüquqi şəxslərin bu prosesdə səlahiyyətlərinin və funksiyalarının müəyyənləşdirilməsindən, eyni zamanda, qanuna zidd olan fəaliyyətlər aşkar edilərkən onların qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada aradan qaldırılması və s. məsələlərdən irəli gəlir.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqat işinin əsas məqsədi ölkənin milli iqtisadiyyatının inkişafında xüsusi rola malik olan kredit təşkilatlarının yaranması, fəaliyyəti və ləğvindəki iqtisadi-hüquqi proseslərin əhəmiyyətlik dərəcəsini müəyyənləşdirmək və tədqiq etməkdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqat işində istifadə edilmiş ilkin metod təhlil, digəri isə müqayisə metodudur. Bundan əlavə lazım gələrsə, tədqiqat zamanı digər metodlardan da istifadə ediləcəkdir. Bu metodlara nümunə olaraq analiz və sintez metodlarını göstərə bilərik.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqat işinin informasiya bazasını həm yerli, həm də xarici müəlliflərin əsərləri, Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin, Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin, Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları, həmçinin bu sahə ilə bağlı məqalələr, internet resursları təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqat işinin yazılmasında qarşıya çıxan başlıca tədqiqat məhdudiyyəti pandemiya dövrü ilə əlaqədar olaraq kitabxanaların fəaliyyət göstərməməsi olmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqatın nəticəsi kimi, Azərbaycanda kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin təkmilləşməsinə ehtiyac olduğu qeyd edilmiş, kredit təşkilatlarının fəaliyyəti ilə bağlı sənədlərdə və idarəetmə prosesində çatışmazlıqlar aşkar edilmişdir.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Tədqiqatda əldə edilmiş nəticələr kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması, onların yaranması və ləğvi problemlərin araşdırılması, və bu sahədə mövcud proqramların hazırlanmasında tətbiq oluna bilər.

Açar sözlər: kredit təşkilatı, qanunvericilik bazası, tənzimləyici orqan

STUDY OF ECONOMIC AND LEGAL PROCEDURES FOR THE ESTABLISHMENT AND LIQUIDATION OF CREDIT ORGANIZATIONS IN AZERBAIJAN

SUMMARY

The actuality of the subject: The study of economic and legal procedures for the establishment, operation and liquidation of credit institutions is based on the observance of certain legislative acts during the implementation of these processes, determination of powers and functions of individuals and legal entities in this process and limitation of illegal.

Purpose and tasks of the research: The main purpose of the research is to determine and study the importance of economic and legal processes in the establishment, operation and liquidation of credit institutions that have a special role in the development of the national economy.

Used research methods: In the research were used methods of analysis, comparison, synthesis and analysis.

The information base of the research: The information base of the research consists of works of both local and foreign authors, data of the Ministry of Economic Development of the Republic of Azerbaijan, the Ministry of Finance of the Republic of Azerbaijan, the State Statistics Committee, as well as articles and Internet resources.

Restrictions of research: The main research limitation in writing the research was the non-functioning of libraries due to the pandemic period.

The novelty and practical results of investigation: As a result of the study, the need to improve the activities of credit institutions was noted in Azerbaijan, and shortcomings were identified in the documents and management process related to the activities of credit organizations.

Scientific-practical significance of results: The results of the research can be used to improve the performance of credit institutions, to investigate the problems of their emergence and liquidation, and to develop existing programs in this area.

Keywords: credit organization, legislative base, regulatory body

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

MBNP Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası

BOKT Bank olmayan kredit təşkilatı

ÜDM Ümumi Daxili Məhsul

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. KREDİT TƏŞKİLATLARININ YARANMASININ VƏ İNKİŞAFININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ASPEKTLƏRİ.....	12
1.1. Kredit təşkilatlarının yaranmasının iqtisadi mahiyyəti və inkişaf mərhələlərinə nəzəri baxış	12
1.2. İqtisadi münasibətlər sistemi və onların inkişafında kredit təşkilatlarının yeri	18
II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA FƏALİYYƏT GÖSTƏRƏN KREDİT TƏŞKİLATLARININ MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN İQTİSADI-HÜQUQİ TƏHLİLİ VƏ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ	26
2.1. Bank sistemi fəaliyyətinin hüquqi tənzimləmə mexanizmləri.....	26
2.2. Bank olmayan kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin hüquqi tənzimləmə metodları.....	33
2.3. Kredit ittifaqlarının hüquqi vəziyyətinin təhlili və onların təkmilləşməsi istiqamətləri.....	40
III FƏSİL. MÜASİR DÖVRDƏ KREDİT TƏŞKİLATLARININ FƏALİYYƏTİ İLƏ BAĞLI İNKİŞAF MEYLLƏRİ	46
3.1. Kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi ilə bağlı dünya təcrübəsi	47
3.2. Bank sisteminin mövcud vəziyyətinin Strateji Yol Xəritəsi fonunda qiymətləndirilməsi.....	58
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	68
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	71
Cədvəllərin siyahısı.....	75
Şəkilləri siyahısı	75

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Hüquqi və fiziki şəxslərin pul və kredit ehtiyaclarının dolğun şəkildə ödənilməsi, maliyyə sahəsində olan xidmətlərdən istifadə ilə əlaqədar olaraq kredit təşkilatlarının rolu əvəz edilməzdir. Eyni zamanda iqtisadiyyatın bütün sahələrinin sürətli inkişafı, sosial-iqtisadi göstəricilərin artımı, insanların təsərrüfat fəaliyyətlərinin genişləndirilməsi baxımından kredit təşkilatlarının yaradılması və ləğvi ilə bağlı olan prosedurların tədqiqi olduqca əhəmiyyətli hesab edilir.

Kredit təşkilatları dedikdə, ancaq banklar, eləcə də bank olmayan kredit təşkilatları (BOKT) nəzərdə tutulmamalıdır, kredit ittifaqları da bu qəbildən hesab edilir. Respublikamızda kredit təşkilatlarının mərkəzini bank sistemi təşkil edir. Kredit təşkilatları elə strukturlardır ki, ölkənin pul axınlarının paylanmasında əsaslı rola malikdirlər. Xüsusən də son illərdə bank sisteminin mühüm tərkib hissəsi olan kommersiya banklarının müəssisələrə və əhaliyə göstərdikləri xidmətlərin əhatə dairəsi artdığına görə kredit təşkilatlarının da bununla bağlı fəaliyyəti getdikcə yeni özəlliklər qazanır. Son dövrlərə nəzər salsaq, görürük ki, ipoteka kreditlərinin verilməsi, habelə biznesin kreditləşməsi daha da sürətlənir. Bu proses, isə öz növbəsində kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması və inkişafında təməl rolunu oynayacaq. Sağlam milli iqtisadiyyatın qurulması, eyni zamanda, onun real sektorunun inkişafı və formalaşması ölkədə etibarlı və güclü bank sisteminin formalaşdırılmasından və kredit münasibətlərinin mövcud potensialından xeyli dərəcədə aslıdır. Məhz buna görə bank sistemi, eləcə də infrastrukturunun formalaşması olduqca aktualıq qazanır. Eynilə BOKT-lar da banklar kimi Azərbaycanda maliyyə sisteminin mühüm həlqəsi hesab edilir. Son məlumatlara əsaslanaraq qeyd etmək olar ki, ölkədə mövcud olan 104 bu tip təşkilatdan, 57-i kredit ittifaqı, 47-i isə bank olmayan kredit təşkilatı qismində fəaliyyət göstərməkdədir.

Kredit təşkilatlarının yaranması, fəaliyyəti və ləğvinin iqtisadi-hüquqi prosedurlarının tədqiqi bu proseslərin reallaşdırılması zamanı müəyyən qanunvericilik hallarına riayət olunmasından, fiziki və hüquqi şəxslərin bu prosesdə səlahiyyətlərinin

və funksiyalarının müəyyənləşdirilməsindən, eyni zamanda, qanuna zidd olan fəaliyyətlər aşkar edilərkən onların qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada aradan qaldırılması və s. məsələlərdən irəli gəlir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Azərbaycan Respublikasında kredit təşkilatlarının yaranması və ləğvi ilə bağlı proseslərin öyrənilmə səviyyəsi ölkəmizin öz milli xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq həm daxili, həm xarici iqtisadi-hüquqi nəzəriyyə və idarəetmə təcrübələrinə əsaslanır. Kredit təşkilatları və onların fəaliyyəti ilə əlaqəli məsələlər müxtəlif illərdə tədqiqatçıların geniş araşdırma sahəsinə daxil olmuşdur. Eyni zamanda bu sahədə xarici təcrübənin dərk edilməsi və tətbiqi olduqca əhəmiyyətli rola malikdir.

Kredit təşkilatları ilə bağlı problemlərin həllinin elmi araşdırmasında istər keçən əsrin, istərsə də indiki əsrin bir çox tədqiqatçılarının rolu əvəzsizdir. Sadıqov.E, Bəşirov.R.A , Əliyev.M.F, Kaşiyeva.F.Ş, Məmmədov.Z.F, Ataşov.B.X, Həsənli.M.X, Qurbanova.T.T, Mahmudov.M.M, Quliyev.N.R, Süleymanov.E.B, Həsənli.M.X, Bağirov.D.A, Balayeva.E.Ə, Həmişəyeva.Ş.Ü, Sadıqov.M.M, Məmmədova.S.M, Əsgərova.R.V, Abdullayev.Ş.Ə və digərlərinin maliyyə sisteminin mühüm həlqəsini təşkil edən banklar, o cümlədən kredit təşkilatlarının fəaliyyəti ilə bağlı elmi əsərləri yüksək qiymətləndirilir.

Bununla yanaşı mövzunun elmi tədqiqatı xarici ölkə tədqiqatçılarının da nəzərindən yayınmamışdır. Onların bu mövzuya verdikləri töhfələr danılmazdır. Kredit təşkilatları və onları fəaliyyətlərinin müxtəlif aspektləri barədə tədqiqatlar zaman-zaman K.Batu Tunay, Filiz Tutar, Mehmet Mercan, Frolov.A.V, Sidorov.V.A, Kuznetsova.E.L, Beloqlazova.Q.N, Krolivetskaya.L.P, Joel Bovman, Mark Hack, Jordan Shan, Michael Biggs və başqaları tərəfindən qələmə alınmışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqat işinin əsas məqsədi ölkənin milli iqtisadiyyatının inkişafında xüsusi rola malik olan kredit təşkilatlarının yaranması, fəaliyyəti və ləğvindəki iqtisadi-hüquqi proseslərin əhəmiyyətlik dərəcəsini müəyyənləşdirmək və tədqiq etməkdir.

Qarşıya qoyulmuş məqsədə uyğun olaraq tədqiqat işinin vəzifələrinə aşağıdakılar daxildir:

1. Kredit təşkilatlarının yaranması, inkişafı və onların iqtisadi münasibətlər sistemində yerinin müəyyənləşdirilməsi;
2. Kredit təşkilatlarının iqtisadi- hüquqi tənzimləmə mexanizmlərinin qiymətləndirilməsi;
3. Bu mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin araşdırılması;
4. Kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi ilə bağlı dünya təcrübəsinin tədqiqi;
5. Strateji Yol Xəritəsi nəznində bank sisteminin mövcud vəziyyətinin təhlili.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqat işinin obyektini Azərbaycanda fəaliyyət göstərən kredit təşkilatları təşkil edir.

Tədqiqatın predmetinə kredit təşkilatları ilə bağlı metodoloji, nəzəri və praktiki məsələlər, eyni zamanda, onlarla əlaqədar fəaliyyətin iqtisadi-hüquqi tərəflərinin qiymətləndirilməsi aiddir.

Tədqiqat metodları: Tədqiqat işində bir neçə metodlardan istifadə ediləcəkdir. Əsas olaraq ilkin metod təhlil, digəri isə müqayisə metodudur. Təhlil metoduna əsasən, kredit təşkilatlarının yaranması və ləğvi ilə əlaqəli meydana çıxan prosesləri daha lakonik şəkildə araşdırılacaqdır. Müqayisə metodu, isə araşdırılan proses barədə reallıqları daha aydın bir şəkildə görmək üçün vacibdir. Bu metod vasitəsi ilə kredit təşkilatlarının yaranması və ləğvi ilə bağlı olan proseslərin hazırkı vəziyyəti müəyyən ediləcəkdir.

Bundan əlavə lazım gələrsə, tədqiqat zamanı digər metodlardan da istifadə edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu metodlara nümunə olaraq analiz və sintez metodlarını göstərə bilərik.

Analiz metoddan kredit təşkilatlarının yaranması və ləğvinə dair bir çox tədqiqat işləri və ədəbiyyatlar araşdırmaq üçün istifadə edilə bilər. Bu metod tədqiqat işinin araşdırılan obyektinin hansı xassələrə malik olmasını özündə əks etdirir.

Sintez metoduna gəldikdə isə o, analiz metodu ilə sıx əlaqəli olan bu metod elementlərin vahid bir bütöv halında əks etdirmək və daha detallı araşdırma üçün vacibdir. Sintez metodu eyni zamanda analiz metodunun istifadəsi zamanı əldə olunan informasiyanı vahid sistem şəklində toplamağa şərait yara bilər.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın informasiya bazasına Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin, Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin, Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları, həmçinin bu sahə ilə bağlı məqalələr, elmi əsərlər, habelə internet resursları daxildir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: “Azərbaycanda kredit təşkilatlarının yaranması və ləğvinin iqtisadi-hüquqi proseduralarının tədqiqi” adlı dissertasiyanın işinin yazılmasında qarşıya çıxan başlıca tədqiqat məhdudiyyəti pandemiya dövrü ilə əlaqədar olaraq kitabxanaların fəaliyyət göstərməməsi səbəbindən daha əhatəli informasiya bazasının əldə edilə bilməməsi ilə bağlı olmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Elmi yeniliyi tədqiqat prosesi zamanı aparılmış təhlillər zamanı əldə edilmiş nəticələrin kredit təşkilatlarının fəaliyyətini təkmilləşdirilməsi prosesində istifadəsi kimi qiymətləndirmək olar.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Tədqiqat işinin nəticələrinin elmi və praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, kredit təşkilatlarının yaranması və ləğvinin hüquqi tənzimlənməsini qiymətləndirmək məqsədi ilə araşdırmada təklif olunan nəticələr və tövsiyələr, həmçinin bu prosesin yaxşılaşdırma istiqamətləri, ölkə üzrə kredit təşkilatlarının yaranması və ləğvinin problemlərinin araşdırılması və bu sahədə mövcud proqramların hazırlanmasında tətbiq oluna bilər.

I FƏSİL. KREDIT TƏŞKİLATLARININ YARANMASININ VƏ İNKİŞAFININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ASPEKTLƏRİ

1.1. Kredit təşkilatlarının yaranmasının iqtisadi mahiyyəti və inkişaf mərhələlərinə nəzəri baxış

Kredit təşkilatlarının yaranmasının iqtisadi mahiyyəti. Müasir dövrdə məlum olduğu kimi, kredit təşkilatları müxtəlif növ əməliyyatlarla məşğul olur. Bu təşkilatlar təkcə kredit münasibətləri və pul dövriyyəsinə təşkil etməklə deyil, eyni zamanda, qiymətli kağızların alqı-satqısını reallaşdırmaq, xalq təsərrüfatını maliyyələşdirmək, bəzi hallarda əmlakın idarəedilməsi və vasitəçi sövdələşmələr qurmaq ilə məşğul olur (Məmmədov Z.F., 2013). Bundan əlavə kredit təşkilatları bir çox xalq təsərrüfatı proqramlarının müzakirəsində iştirak edir, statistika tərtib edir, məsləhətləşmələr aparır və s. Lakin bütün bu sadalananlar bizə kredit təşkilatlarının vacib xüsusiyyətləri və mahiyyəti barədə deyil, onların sadəcə çoxfunksiyalılığı barədə məlumat verir .

Kredit təşkilatlarının mahiyyətini araşdırarkən, məsələyə həm hüquqi, həm iqtisadi tərəfdən yanaşmaq lazımdır. Hüquqi tərəfdən yanaşmada söhbət qanunvericiliyə müvafiq şəkildə kredit təşkilatlarının fəaliyyət sferasına daxil olan əməliyyatlar və funksiyalardan gedir. Kredit təşkilatlarının mahiyyətinə iki yanaşmanın olmasına baxmayaraq, onların əsas mahiyyətini müəyyənləşdirən işin təkcə iqtisadi tərəfidir. Ümumilikdə kredit təşkilatlarının mahiyyətinin dəqiq qavranması üçün, onları nə ilə məşğul olmaları, əvvəlində və sonrasında hansı əməliyyatları yerinə yetirəcəkləri və hansı keyfiyyətləri daşımaları kimi suallara aydınlıq gətirmək vacibdir. Kredit təşkilatlarının iqtisadi mahiyyəti metodoloji baxımdan da bir çox suallara cavab tapılmasını tələb edir. Bu tələblərə riayət olunmazsa, kredit təşkilatlarının mahiyyətinin açıqlanması ilə bağlı bir çox problem həll edilməmiş qalar və kredit təşkilatlarının mahiyyətinə dair təriflər öz məqsədli təmayülünü itirmiş olar.

Kredit təşkilatlarının vacib hissəsini təşkil edən bankların iqtisadi mahiyyətinə qarşı bir neçə metodoloji tələb irəli sürülür (Əliyev M.F., 2011). Bu tələblər aşağıdakılardır:

1) Bankın mahiyyətinin nəzərdən keçirilməsi mütləq şəkildə makrosəviyyədə olmalıdır. Yəni, bankların dəqiq mahiyyətini anlamaq üçün onların fəaliyyətinin bütün növlərinin iqtisadiyyatla qarşılıqlı münasibətlər şəklində nəzərdən keçirmək lazımdır.

2) Bankın mahiyyəti onun emissiya və ya komersiya, dövlət və ya fərdi, ixtisaslaşmış və ya universal, yerli, regionlararası və ya beynəlxalq bank olub-olmamasında, bir sözlə, onun növündən aslı olmayaraq vahiddir. Lakin bu onların fərdi xüsusiyyətlərə malik olmamaları və hamısının eyni olmaları mənasını vermir. Hər bir bankın fərdi xüsusiyyəti onun müxtəlifliyi və rəngarəngliyinin təmsilidir.

3) Bankların mahiyyətinin izahı öncəliklə onların digər iqtisadi təsisatlardan fərqləndirən səviyyəvi cəhətlərinin və xüsusiyyətlərin açıqlanmasını tələb edir.

Bu xüsusiyyətlərdən, birincisi, onları xüsusi bir məhsul, yəni pul istehsal etmələri ilə əlaqəlidir. Bundan əlavə banklar pul xarakterli xidmətlər də tədqim edirlər.

Bir sonrakı xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, xidmət sahəsində bankın sənaye müəssisəsindən fərqli şəkildə əsas məhsulu qismində hansısa malların və istehlak predmetlərinin istehsalı yox, kreditin təqdimatı çıxış edir. Kreditin də əsas xüsusiyyəti onun pul məbləği kimi yox, kapital kimi təqdim edilməsidir.

Sənaye müəssisəsindən fərqli olaraq banklar həm də qiymətli kağızların emissiyası ilə də məşğuldur.

Bankların işçi heyəti də sənayə müəssisələrindən onları ayıran vacib ünsürlərdən hesab edilir. Bu heyət fəhlə və ya fiziki işlə məşğul olan şəxslərdən deyil, konkret pul ilə bağlı əməliyyatlar, iqtisadi təhlil, rəqəmlərin işlənməsi, qeydiyyatın təşkili və.s ilə məşğul olan bağlı şəxslərdən ibarətdir.

Digər xüsusiyyət odur ki, bank vasitəçi, ticarət müəssisəsidir, sənaye müəssisəsi deyil.

4) Bankın mahiyyəti mütləq şəkildə onun strukturunun izahını tələb edir. Bu baxımdan bankın dörd məcburi bloku vardır ki, onlarsız bank nə mövcud olar, nə də inkişaf edər.

Birinci blok- bank kapitalıdır.

İkinci blok- bankın öz fəaliyyətini məhsulun xarakteri ilə müəyyən etməsidir.

Üçüncü blok- bank idarəetməsi və bank işində mütləq mövcud sahə ilə bağlı müstəsna biliklərə malik olan peşəkarlar qrupunun olmasıdır.

Nəhayət dördüncü blok- bunu istehsal bloku da adlandırmaq olar. Çünki bu blok özündə rabitə və kommunikasiya vasitələrini, bank texnikasını, istehsalat, daxili və xarici informasiya materiallarını, bina və tikililəri birləşdirir.

Bu deyənlərə əsasən belə bir qənaətə gəlmək olur ki, bankın mahiyyətinə istinadən onu ödəniş dövriyyəsinə nağdsız və ya nağd formada tənzimlənən pul-kredit institutu kimi qiymətləndirmək olar (Əliyev M.F., 2011).

Məlum olduğu kimi, iqtisadi sistemin elementləri sırasında kredit təşkilatlarının xüsusi yeri vardır. Xüsusilə bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində kredit təşkilatlarının tamamilə fərqli bir aktualıq qazandığını müşahidə etmək olar. Hazırkı dövrdə kredit təşkilatlarının iqtisadiyyata təsiri olduqca güclüdür. Eynilə iqtisadiyyatın da inkişafı və şaxələnməsi kredit təşkilatlarının çoxalmasına və ixtisaslaşmasına gətirib çıxarmışdır. İqtisadiyyatın fəaliyyətin hərəkətə gəlməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsiri olan kredit təşkilatların bu baxımdan rolu əvəz olunmazdır. Bankların, eləcə də digər kredit təşkilatlarının iqtisadi mahiyyəti özünü onların funksiyalarında, xüsusən də, bazarda əsas maliyyə vasitəçiləri rolunu oynamaları funksiyasında biruzə verir (Məmmədov Z.F., 2013). Həmin funksiyaya əsasən kredit təşkilatları arasında böyük paya malik olan banklar təsərrüfat subyektlərinin, dövlətin, eləcə də fiziki şəxslərin pul vəsaitlərini cəlb edərək bu vəsaitləri qaytarılma, müddətlilik və əvəzinin ödənilməsi şərtləri daxilində təklif edirlər. Kredit təşkilatı olaraq banklar vətəndaşlar

üçün ipoteka, avtomobil krediti, müxtəlif hüquqi şəxs olaraq fəaliyyət göstərən təşkilatlar üçün isə qısa və uzunmüddətli kreditlər verə bilər. Bununla da kreditləşmə prosesi həyata keçirilir.

Kredit təşkilatları arasında xüsusən də bank krediti maliyyə hüququnun ən vacib həlqələrindəndir. Belə ki, bank sistemi nağd, eyni zamanda, nağdsız pul vəsaitləri fondunun formalaşmasını həyata keçirir. Bununla da daimi olaraq kapitalın bölüşdürülməsi baş verir. Onlar maliyyə bazarlarına öz məhsulunu təqdim etməklə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin inkişafına təkan verirlər (Bəşirov R.A., 2016). Milli iqtisadiyyatda sabitliyin təmin edilməsində bu kredit təşkilatları xüsusi rola malikdir. Hansı ki, müəyyən mənada dəqiq və düzgün idarə edilən bank sistemini real iqtisadiyyatın ölçü göstəricisi kimi qiymətləndirmək olar.

Kredit təşkilatları iqtisadi tərəqqi dövründə daha çox səmərəli vəziyyətdə olurlar. Bunun izahı ondan ibarətdir ki, bu zaman təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətləri genişləni və beləliklə kredit təşkilatlarına olan tələbat əhəmiyyətli dərəcədə artır. Bununla da kredit təşkilatlarının həyata keçirdikləri əməliyyatlar çoxalır, bu da öz növbəsində əldə olunan mənfəətin artımına gətirib çıxarır. Artan mənfəət də eyni zamanda kredit təşkilatlarının inkişafına istifadə edilir. Beləlikdə nəticədə kredit təşkilatlarının risk səviyyəsi azalır, likvidlik dərəcəsi artır və onların fəaliyyəti stabilləşir (Bəşirov R.A., 2016).

İqtisadi böhran şəraitində, isə inflyasiya, tənəzzül, maliyyə vəsaitlərinin çatışmazlığı stabilliyi pozan amillər qismində çıxış edir. Bu vəziyyətdə kredit təşkilatlarının vəsaitləri cəlb etməsi çətinləşir, risklərin səviyyəsi artır və apardıqları əməliyyatların həcmi xeyli dərəcədə azalmağa başlayır. Belə olan təqdirdə kredit təşkilatları uzunmüddətli kreditləşməni dayandırmalı olurlar. Büdcə çatışmazlığı da həmçinin əlavə pul kütləsinin emissiyasına ehtiyac yaradır və bu hal vəziyyətin daha da gərginləşməsinə səbəb olur.

Kredit təşkilatlarının inkişaf mərhələlərinə nəzəri baxış. Vətəndaşlardan pul vəsaitlərinin cəlb edilməsi, toplanması, bu pulların borc kapitalına çevrilməsi, eyni

zamanda, istehsal tələbatlarının ödənilməsi üçün vasitəçi təsisatların olması şərtidir. Ömtəə-pul təsərrüfatının əsas atributu hesab edilən kredit təşkilatları belə vasitəçi institutlar kimi tarixən yaranıb inkişaf etmişlər (Məmmədov Z.F., 2010).

Bank tarixində ilk bankların yaranması Yaxın Şərqlə əlaqəlidir. Onlar bizə aşikar olan tiptə banklar olmasalar da e.ə VII-VI əsrlərdə Yeni Babilistan şahlığının tarixinə nəzər yetirsək görürük ki, o zamanlar orada fəaliyyət göstərmiş “işgüzar evlər” bank əməliyyatlarını həyata keçirirdi. “İşgüzar evlər” bəzi kredit əməliyyatlarının növlərini, veksellərin uçuğu və çeklərin ödənilməsi, əmanət qoyuluşları və onların qaytarılması, nağdsız hesablaşmalar və bir çox əməliyyatları yerinə yetirirdi.

Müasir tipli bankların yaranıb fəaliyyətə başlaması XV əsr təsadüf edir. Həmin dövrdə ilk müasir banklar İtaliyada yaranmağa başlamışdır. Genuyada yaradılmış Georgi bankı, eləcə də Venesiya və 1587-ci ildə fəaliyyətə başlamış Florensiya bankı ilk müasir banklardan hesab olunurlar. Təqribən həmin dövrlərdə İtaliyada artıq mühasibat uçuğunda istifadə edilən ikili yazılış sistemi də öz inkişaf yolunu tapmışdır. O vaxtlar İtaliyaya demək olar ki, bütün Avropa ölkələrindən kilsənin saxlanması üçün nəzərdə tutulan pul vergiləri axın edirdi. Belə bir əlverişli şəraitdə sərraflar zümrəsi meydana gəlirdi. Bu sərraflar bir pulun digərinə dəyişdirilməsi və qiymətli hesab edilən əşyaların saxlanması ilə məşğul olurdular. Onlar eyni zamanda veksəl dövriyyəsinin təkamülünə də rəvac vermişdilər.

Təsadüfi deyil ki, bank sözü də italyanca tərcümədə sərraf kürsüsü və pul masası mənasını verən “banca” sözündən götürülmüşdür. Masalar harada ki, alqı-satqı əməliyyatları keçiriləcək həmin meydanlarda qurulurdu və bu masalar sərrafların mübadilə məqsədi ilə öz pullarını düzdükləri məkanları bildirirdi (Məmmədov Z.F., 2010).

XVI əsrdə İtaliyada yaranmış müasir tipli banklar əsasında XVII əsrin əvvəllərindən başlayaraq əvvəlcə 1609-cu ildə Amsterdamda, 1618-ci ildə isə Hamburqda ilk bankların əsası qoyuldu (Məmmədov Z.F., 2010). Bu bankların hər biri

məhdud sayda əməliyyatlar yerinə yetirirdi. Belə ki, əsasən onlar pul dövriyyəsini və ticarətlə bağlı olan əməliyyatları həyata keçirir, bankların mühüm funksiyası olan kredit pullularının buraxılması xidmətini isə reallaşdırma bilmirdilər. Lakin həmin dövr ərzində, yəni XVII əsrdə tacir gildiyaları Şimali İtaliyanın, xüsusən də Avropanın mühüm ölkəsindən biri olan Almaniyanın bir çox şəhərlərində jirobanklar adlandırılan qurum yaratmağa başladılar. Bu bankların əsas funksiyası nağdsız hesablaşmaları həyata keçirməkdən ibarət idi. Veksellərin nağdsız ödəniş vasitəsi olaraq geniş vüsət alması, eyni zamanda tədavül xüsusiyyəti kəsb etməsi də məhz elə o zamana aiddir. İlk banknotların yaranması da həmin dövrlə bağlıdır.

XVII əsrin ortalarında artıq banklar inkişafda olduqca öndə olan ölkələrin iqtisadiyyatının mühüm hissəsinə çevrilmişdi. Elə buna görə də bütün pul dövriyyəsi praktik olaraq bu ölkələrin əllərində cəmlənmişdir. Bu ölkələr pul bazarında borcalanlarla borcverənlər arasında maliyyə vasitəçiləri kimi çıxış edirdilər. Beləliklə, bank işi borc kapitalının verilməsi və bölgüsünü reallaşdıran müstəqil bir sahəyə çevrilmişdir (Məmmədov Z.F., 2010).

Ölkəmizdə ilk dövlət bankının yaradılması Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin mövcud olduğu dövrə təsadüf edir. 1919-cu il 7 mart tarixində Azərbaycan Respublikası Hökumətinin qərarına əsasən Azərbaycan Dövlət Bankının, indiki Mərkəzi Bankın təsis edilməsi təklifi bəyənildi və Maliyyə nazirinə bankın nizamnaməsinin hazırlanması tapşırıldı. Həmin ilin sentyabrın 16-da Maliyyə Nazirliyi tərəfindən hazırlanmış nizamnamə Azərbaycan Respublikasının Parlamenti tərəfindən qəbul edildi. Nəhayət, 30 sentyabr 1919-cu ildə Azərbaycan Dövlət bankının açılış mərasimi keçirildi və həmin gündən başlayaraq o fəaliyyətini davam etdirdi.

Yeni yaradılan bankın başlıca məqsədi sənaye, kənd təsərrüfatı və ticarət sahəsinə yardım göstərmək, pul dövriyyəsini asanlaşdırmaq, habelə pul sistemini gücləndirməkdən ibarət idi. O dövrdə Azərbaycan Dövlət Bankının nizamnamə

kapitalını 50 milyon rubl təşkil edirdi. Bu bank eyni zamanda ölkə ərazisində mövcud olan kredit təşkilatlarının ümumi fəaliyyətinə nəzarət edirdi (Məmmədov Z.F., 2010).

Sözügedən dövrdə ölkədə nəinki bank təşkilatları, hətta kredit institutları da fəaliyyətdə idi. Azərbaycanın pul-kredit sisteminin inkişafı Demokratik Respublika dövründə xeyli dərəcədə artmışdır.

1.2. İqtisadi münasibətlər sistemi və onların inkişafında kredit təşkilatlarının yeri

Kredit təşkilatları bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində xüsusi aktualıq qazanmış maliyyə institutlarından hesab edilir. Hazırkı dövrdə onların iqtisadiyyata olan təsiri yüksək qiymətləndirilir. Kredit təşkilatları müvəqqəti azad pul yığmaqla, təsərrüfat subyektlərinə bazar iqtisadiyyatını maliyyələşdirməkdə dəstək olurlar və bununla bağlı bir çox vacib funksiyaları icra edirlər. Kredit təşkilatlarından xüsusilə kommersiya bankları sosial-iqtisadi sistemdə bank sisteminin əsas iştirakçısı hesab edilir. Kredit təşkilatları iqtisadiyyatın ayrı-arı sahələrinin inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir və onlar bunu öz məhsullarını maliyyə bazarlarına təqdim etməklə həyata keçirir (Bəşirov R.A., 2012).

Ölkə iqtisadiyyatının milli sabitliyinin qorunub saxlanılmasında kredit təşkilatlarının, xüsusən də bankların rolu əvəz olunmazdır. Real iqtisadiyyatın ölçü göstəricisi kimi qiymətləndirilən bu təşkilatlar bu gün istər kapitalın və aktivlərinin həcminə, istərsə də regional əhatə dairəsinə görə digər maliyyə vasitəçilərindən daha öndədir. Ölkə ərazisində milli iqtisadiyyatın inkişafı kredit təşkilatları tərəfindən fiziki şəxslərdən tutmuş xırda və iri sahibkarlara qədər adekvat və kefiyyətli xidmətlərin maliyyə vasitəçiliyinin təmin edilməsi qabiliyyətindən çox aslıdır. Əsasən də katılan axınının təmin edilməsi burada vacib rol oynayır (Bəşirov R.A., 2012).

Bank ilə bank olmayan kredit təşkilatları arasında sərhədlərin aradan qaldırılması bir tərəfdən onlardan tərəfindən həyata keçirilən vəzifələrin, başqa bir tərəfdən, isə bu institutlarda yaranan problemlərin həlli üçün istifadə edilən metodların ümumiliyini müəyyənləşdirir. Son illərdə kredit təşkilatları ilə bağlı ədəbiyyatlarda onlar maliyyə

firmaları kimi təsnifləşdirilir. D.Xenkok tərəfindən bu anlayış daha lakonik şəkildə ifadə olunmuşdur. O bildirirdi ki, “maliyyə şirkətləri- borcverənlə borclu arasındakı xidmətlərin həyata keçirilməsində vasitəçilik rolunu oynayaraq, bununla maksimum mənfəət əldə etməyə çalışan obyektlərdir. Bu xidmətlər kreditlər, maliyyə passiv və aktivləri, depozitlər və s. ilə əlaqəlidir. Maliyyə firması məhfumu özlüyündə həm əmanət və kommersiya banklarını, həm də kredit assosiasiyalarını birləşdirir”.

Maliyyə sisteminin mühüm elementi hesab edilən kredit təşkilatları iqtisadiyyatda “dövriyyə sistemi” kimi çıxış edirlər. İqtisadiyyatın səmərəliliyi və ölkənin iqtisadi artımı kredit təşkilatlarının uğurlu fəaliyyətinin nəticəsi kimi dəyərləndirilir. Onlar bu sahədə çoxsaylı xidmətlər icra edirlər. Kredit təşkilatlarının fəaliyyəti iqtisadiyyatı inkişafa əhəmiyyətli səviyyədə təsir göstərdiyinə görə, bu onların fəaliyyətinə əlverişli şəraitin yaradılmasını məsələsini zəruri edir. Çünki onlar bu fəaliyyətlə bağlı böyük risk və məsuliyyət daşıyıcısı hesab olunurlar. Bu məqsədlə, dövlət öz iqtisadi siyasətində vacib düzəlişlər edərək regional iqtisadiyyatın real sektoru və bu təşkilatlar arasındakı ziddiyyətli mənafələrin aradan qaldırılmasına çalışmalıdır. Dövlətin həyata keçirdiyi pul-kredit siyasəti və bu prosesin iqtisadiyyatın real sektoruna təsirinə dövlətin dolayı təsir formalarından biri baxılır. Hazırkı dövrdə pul və kredit iqtisadiyyatın real sektorunun formalaşması və inkişafının fəal amilləri hesab edilir.

Ümumiyyətlə kredit təşkilatları, daha dəqiq desək, xüsusən bank sistemi iqtisadiyyatın artım tempinin sürətlənməsi və onun yenidən qurulması sahəsində dövlətin iqtisadi siyasətinin reallaşması üçün vacib element hesab edilir. Başqa sözlə, bu sektor dövlət onun vacib funksiyalarının həyata keçirilməsində yardımçı olur (Bağırov D.A., Həsənlı M.X., 2011). Kredit təşkilatlarının bu yardım indi qeyd edəcəyim imkanlar vasitəsi ilə təmin olunur:

- Birincisi, həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsi məqsədilə istehlak kreditləri imkanlarının genişləndirilməsi;

- İkincisi, şəxsi əmanətlərin formalaşması. Ayrı-ayrı şəxslərin rifahı üçün məsuliyyətin artırılmasına yönəldilmiş bu faktor olduqca vacib faktordur.

- Üçüncüsü, təhsil sahəsində kredit həcminin genişləndirilməsi. Məqsəd təhsil kreditləri vasitəsi ilə təhsil səviyyəsinin yüksəldilməsidir.

- Dördüncüsü, ipkoteka kreditləşməsi. Bu vasitə mənzil bazarının artımı stimullaşdırılmaqla yanaşı, vətəndaşlar üçün də mənzil sığortasının mümkünlüyü təmin edilmiş olur.

Bütün bu imkanların reallaşdırılması insan kapitalının inkişafına təkan verəcəkdir (Bağırov D.A., Həsənlı M.X., 2011).

İşin siyasi tərəfini, isə bank sektorunda suverenliyin gücləndirilməsi ilə əsaslandırmaq olar. Surevenliyin gücləndirilməsi, eyni zamanda iqtisadiyyatın əsaslandırıcısıdır. Öncəliklə qeyd edək ki, bank sektorunda suverenliyin təmini ölkədə istehsal dəyərinin artımına ciddi şəkildə təsir göstərir. Daxili və xarici siyasətin həyata keçirilməsinə suverenlik bir azadlıq simvolu kimi çıxış edir. Üçüncüsü, suveren bank sektoru xarici şokları azaldır. Bu da öz növbəsində iqtisadi təhlükəsizliyi təmin edir və dünya bazarında milli şirkətlərin ayrı-seçkilik ilə əlaqəli risk səviyyəsini azaldır. Son olaraq onu deyə bilərik ki, ölkədə təşkil olunan suveren bank sektoru Azərbaycan biznesinin digər xarici ölkələrə yayılmasına vəs ilə olacaqdır. Beləliklə, Azərbaycanda suveren bank sektoru maliyyə-kredit sektorunun qlobal səviyyədə rəqabət qabiliyyətliliyinin təmin edilməsinə şərait yaradacaqdır.

Ümumiyyətlə, kredit təşkilatları sisteminə iqtisadi sistemin bir qolu kimi baxmaq olar. Hansı ki, bu sistem günü-gündən inkişafda, fəaliyyətdədir və getdikcə daha çox genişlənir və təkmilləşir. Kredit təşkilatları olmadan dünya iqtisadiyyatını heç bir şəkildə təsəvvür edə bilmərik. Elə məhz buna görə sözügedən sfera iqtisadiyyatın ən öndə sahələrindən biridir. Bazar münasibətlərinin inkişafı baxımından bu təşkilatlar həm bazarın səmərəli fəaliyyəti, həm də normal bazar mexanizminin təşkilinə şərait yaradan vacib alət hesab edilirlər. Bununla əlaqədar olaraq maliyyə-kredit mexanizminin inkişafı əsas vəzifə kimi qarşıya qoyulmalıdır. Çünki ümumi ölkə

iqtisadiyyatının vəziyyəti bu sahənin inkişaf etdirilməsi ilə olduqca çox əlaqəlidir. Kredit təşkilatlarının ölkə daxilində səmərəli inkişafına nail olunması öz növbəsində ölkə iqtisadiyyatının real sektorunun inkişafına ciddi təkan verir. İqtisadiyyatın bu sektorunun inkişafı və müsbət nəticələr əldə etməsi kredit təşkilatlarının formalaşması və inkişaf istiqamətlərindən olduqca aslıdır. Son dövrün iqtisadi təhlillərinə əsasən deyə bilərik ki, pul-kredit siyasəti ilə bağlı iqtisadi problemlərin həllində kreditlər üzrə faiz dərəcəsinin dəyişməsinin, bank kapitalının təmərküzləşməsinin, kredit qoyuluşlarının səviyyəsinin və s. parametrlərin vacibliyi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Ölkədə kredit təşkilatları sahəsində müşahidə olunan əsaslı dəyişikliklər iqtisadiyyatın başqa sahələrinə də önəmli təsirini göstərir. Bunun onunla əlaqələndirmək olar ki, misal üçün əgər bu institutlar kreditləşməni məhdudlaşdırarlarsa, o zaman iqtisadi fəallıq göstəricisi aşağı düşər, bazar çıxış çətinləşər ki, bu proses də öz növbəsində ticarət dövriyyəsinin aşağı düşməsinə səbəb olar. İqtisadiyyatda bu tip hadisələr kredit təşkilatları, xüsusən də bank sektoru ilə mütləq şəkildə əlaqəlidir. Maliyyə vasitəçiləri kimi banklar biri-birindən fərqli maliyyə münasibətlərinə vasitəçilik edir, həm də ayrı-ayrı sahələrə paylanmış pul vəsaitlərinin hərəkətini təmin edir. Məlumdur ki, onların vəzifəsi təkcə müştəri xidmətlərini həyata keçirmək yox, eyni zamanda mümkün qədər də çox müştəri cəb etməkdir. Bu institutlar həm gəlir yaradan, həm də o gəlirləri inkişaf etdirməyə şərait verən real iqtisadi subyektlərdir.

İqtisadi siyasət həyata keçirən zaman dövlət bir çox vergi, büdcə, valyuta, bankredit və s. tədbirlər vasitəsi ilə real sektorun inkişafına əsaslı təsir göstərir və sosial tərəqqinin təmin edilməsinə şərait yaradır. Pul-kredit siyasətini dövlətin iqtisadiyyatın real sektoruna dolayı təsir aləti kimi baxa bilərik (Məmmədov Z.F., 2010). Kredit təşkilatlarının inkişafı iqtisadiyyatın inkişafına nüfəslü təsir etdiyi kimi, iqtisadiyyatın da bu institutların formalaşması və inkişafına təsiri olduqca güclüdür. Makroiqtisadi, siyasi amillər real sektorda kredit təşkilatlarının inkişafına əsaslı təsir göstərən

faktorlardır. Bu faktorlardan ən vacib hesab ediləni pul-əmtəə münasibətlərinin inkişaf səviyyəsidir.

Məlumdur ki, kredit təşkilatları iqtisadiyyatda pulla əlaqədar əməliyyatları icra edirlər. Onlar hüquqi və fiziki şəxslərdən vəsaitləri cəlb edərək, kredit verir, çeşidli nağd, eyni zamanda, nağdsız hesablaşmalar aparırlar.

Bank sistemi nəznində kredit təşkilatlarının inkişafına təsir göstərən bir neçə makroiqtisadi və siyasi amilləri nəzərdən keçirək (Sadıqov E., 2010):

1. İqtisadi, ictimai qaydalar və onların sosial istiqamətləri, eləcə də məqsədli təyinatları. Cəmiyyət üzvlərinin depozit və əmanətlə bağlı fəaliyyətləri yetəri qədər həvəsləndirilməzsə, eləcə də bu fəaliyyət müvafiq qayda və normativ sənədlərlə qaydaya salınmazsa, o zaman banklar nə fiziki, nə də hüquqi şəxslərin sərbəst vəsaitlərini cəlb edə bilməz (Sadıqov E., 2010).

2. Pul və əmtəə münasibətlərinin təkamül səviyyəsi. Bu amilə əsasən, kredit təşkilatlarının inkişafına ölkədəki ticarətin və istehsalın inkişafının, pul dövriyyəsinin vəziyyətinin, əmtəə-pul münasibətlərinin təsiri çox qüvvətlidir və bütün bunlar bu təşkilatların mənasını müəyyənləşdirir. Çünki kredit təşkilatlarının əsas təyinatı ölkə iqtisadiyyatında pulla bağlı əməliyyatları icra etməkdən ibarətdir. Bu amili başqa sözlə belə ifadə edə bilərik ki, əgər müəyyən zaman ərzində ölkədə pul dövriyyəsi və əmtəə mübadiləsində durğunluq müşahidə edilərsə, bu halda nə banklar, nə də digər yerdə qalan kredit təşkilatları heç bir səmərə qazana bilməz və sistemin inkişafında ləngilmələr müşahidə olunar (Bəşirov R.A., 2012).

3. Qanunlar və qanunvericilik bazası. Qanunvericilik bazası və qanunlar da kredit təşkilatlarının fəaliyyəti və inkişafına ciddi təsir göstərən amillər sırasındadır. Belə ki, dünyanın bəzi ölkələrində kredit təşkilatlarına bir çox əməliyyatlar vardır ki, onları həyata keçirmək qadağan edilmişdir. Bu əməliyyatlardan iqtisadi sahələrə öz kapitalını yönəltmək, qiymətli kağızlarla bağlı əməliyyatlar aparmaq, təmərküzləşmənin aparılması və s. kimiləri sadalana bilər. Bu onunla əlaqədardır ki,

bu sahədəki qanunvericilik müxtəlif ölkələr üçün eynilik təşkil etmir və olduqca böyük fərqlər vardır.

4. Kredit təşkilatlarının iqtisadiyyatda rolu və onların mahiyyəti barədə ümumi təsəvvürlər. Bankların mərkəzləşmiş idarəetmə sistemi şəraitində rolu dövlətin idarəetmə sisteminin bir qolu olaraq müəssisə və təşkilatların fəaliyyətinə nəzarət etməkdən ibarət idi. Belə olan halda banklar sadəcə üst qurumun rolunu oynayır, maddi nemət yaratmırdılar (Sadıqov E., 2010).

Lakin bazar iqtisadiyyatına keçid bankların fəqli xarakter qazanmasına səbəb olmuşdur. Yeni yarana sistem artıq çoxpilləli xarakter daşıyır və bu sistemdə şəxsi, dövlət, kooperativ, qarışıq, səhmdar və s. kimi mülkiyyət formaları fəaliyyətə başlayır, bununla bərabər ixtisaslaşmış kredit təşkilatları yaranır. Onlar artıq daha çox əməliyyatlar üzrə çoxsaylı xidmətlər həyata keçirirlər. Bu deyilənlər onu göstərir ki, sistemin inkişafı birbaşa onun mahiyyətindən irəli gəlir. Yəni, sistem onunla bağlı təsəvvürlərin dəyişməsi ilə dəyişir.

5. Siyasi amillər. Ölkə ərazisində aparılan siyasətin kredit təşkilatlarının inkişafına təsiri xüsusi qiymətləndirilir. Məsələn əgər şəxsi mülkiyyətin inkişafı üçün lazımlı olan əlverişli mühit təşkil edilərsə, bazar iqtisadiyyatının inkişafına şərait yaradılsa, belə olanda təqdirdə kredit təşkilatlarının kapital həcmnin və sayının artması, eləcə də onların ölkə iqtisadiyyatındakı mövqelərinin daha çox güclənməsi üçün olduqca müsbət zəmin yaranmış olar.

Siyasi mühitdə qarışıqlıq baş verdiyi zaman isə kredit təşkilatlarının inkişafı ləngiyir. Ölkədəki rəhbərliyin dəyişməsi də kredit təşkilatlarının inkişafına təsirsiz ötürür (Sadıqov E., 2010).

6. İqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsi və dövlət tərəfindən həyata keçirilən iqtisadi siyasətdə baş verən dəyişikliklər. Kredit təşkilatlarının inkişaf səviyyəsi eyni zamanda, ölkədə həyata keçirilən cari iqtisadi siyasət, onun xarakterində baş verən dəyişikliklər, iqtisadi inkişaf kimi amillərdən də yetərincə aslıdır. Mərkəzi Bank ölkə ərazisində iqtisadi siyasəti təmin edən orqanlardan biri kimi, öz strukturlarında

dövlətin iqtisadi siyasətindəki istiqamət dəyişikliklərindən asılı olaraq dəyişiklik edir. O, təkcə kommersiya deyil, bütünlükdə bank sisteminin fəaliyyətinə təsir edir.

7. Kredit təşkilatları arasındakı rəqabətin səviyyəsi. Bu amilin kredit təşkilatlarının inkişafına, həyata keçirilən əməliyyat növlərinin sayının artmasına və keyfiyyətinin yüksəlməsinə təsiri böyükdür. Belə ki, yeni meydana gələn kredit təşkilatları onları həm müştəri uğrunda mübarizəyə, həm də yeni xidmət sahələrinin yaradılmasına və mövcud sahələrin genişlənməsinə sövq edir (Sadıqov E., 2010).

8. Ölkədəki mövcud vergi siyasəti. Xüsusən də vergi növləri, vergi tərəcələri, bank kapitalının yetərsizliyi, peşəkar və ixtisaslı kadr potensialı və habelə digər amillər kredit təşkilatlarının inkişafına təsiri danılmazdır.

Kredit təşkilatlarının xüsusi növü olan bankların ölkə iqtisadiyyatındakı yeri onların həyata keçirdiyi vəzifələrində təcəssüm olunur:

- Kredit təşkilatları arasında rəqabətqabiliyyətliliyin yüksəldilməsi;
- Kreditorların maraqlarının qorunmasında fəaliyyətin gücləndirilməsi;
- Rəqabətli mühitin təşkili və kredit təşkilatlarının fəaliyyətində mühitin təmini;
- Qanunsuz məqsədlərdən ötrü, kredit təşkilatlarının fəaliyyətindən istifadənin əngəllənməsi;
- Borcverənlərin, əmanətçilərin və investorların bank sektoruna olan etimadının artırılması.

Banklar yuxarıda qeyd edilən vəzifələri icra etməklə, ölkədə yeni davamlı strategiyaların həyata keçməsinə zəmin yaratmalıdırlar (Sadıqov E., 2010).

Son dövrlərdə kredit təşkilatları sektorunda ciddi canlanma müşahidə olunur. Bizim ölkədən fərqli olaraq, qərb ölkələrinin iqtisadiyyatına nəzər saldıqda görmək olur ki, onlarda sözügedən sektorun inkişafı və genişlənməsi tarixi çox illər əvvələ dayanır. Bu sektorun yeni tipinin yaranması və inkişafı keçmiş sovet ölkələrində, isə olduqca mürəkkəb proseslərdən keçmişdir. Bunun başlıca səbəbi, xüsusilə bank sektorunun formalaşmasının böhran şəraitində baş verməsi idi. 90-ci illər

başlanğıcında bu mürəkkəbliyi artıran səbəblərdən biri də o zamanlar instutiv əsasların mövcud olmaması idi. Bütün sadalanan bu səbəblərdə görə, o dövrdə informasiyaların qeyri-dəqiqliyi, banklara etimadın olmaması, biznesdə böyük risk ehtimalları bank sektoruna ciddi zərbə vurur və onu çökdürürdü. Kredit təşkilatları ilə bağlı uğursuzluğun digər səbəbi o zamankı bu sahədə həyata keçirilən siyasətlə əlaqəli idi (Məmmədov Z.F., 2013).

Kredit təşkilatlarının ölkənin iqtisadi və siyasi fəaliyyətində xüsusi rola malik olması 1995-1999-cu illərdə özünü göstərməyə başladı. Bu prosesin inkişafı və irəliləməsinə o zamanlar dövlətin dəstəyi əvəzsiz olmuşdur. Dövlət eyni zamanda bu yolla iqtisadiyyatın inkişafına da yol açmışdır. Ölkəmizdə iqtisadiyyatın inkişafı da öz növbəsində asan yollardan keçməmişdir. Beləliklə, kredit təşkilatlarının indiki zamana qədər keçdiyi formalaşma və inkişaf mərhələlərinə paralel olaraq, ölkə iqtisadiyyatı da özünə müəyyən bir inkişaf yolu bəlli etmişdir.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA FƏALİYYƏT GÖSTƏRƏN KREDİT TƏŞKİLATLARININ MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN İQTİSADI-HÜQUQİ TƏHLİLİ VƏ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

2.1. Bank sistemi fəaliyyətinin hüquqi tənzimləmə mexanizmləri

Ölkəmizdə bank sistemi fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsində aşağıda qeyd olunan hüquqi sənədlər mühüm əhəmiyyət təşkil edir:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası;
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları;
3. “Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
4. “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
5. “Azərbaycan Respublikasında banklar və bank fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
6. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr;
7. Digər normativ-hüquqi aktlar (Məmmədov Z.F., 2013).

Bank sisteminin fəaliyyəti bankların həyata keçirdikləri xidmətlərdə və yerinə yetirdikləri əməliyyatlarda təzahür edir. Ümumiyyətlə, həyata keçirilən əməliyyat və xidmətləri bank və ya qeyri-bank növlərinə bölürlər. Əməliyyatların bank və yaxud qeyri-bank növünə ayrılmasının əsasında bank anlayışının xüsusi maliyyə təsisatların anlayışından fərqlənməsi dayanır. Azərbaycan Respublikasının bank qanunvericiliyinə əsasən sözügedən təsisatlar bank olmayan kredit təşkilatları (BOKT) adlanır.

Beləliklə, bankların xüsusiyyəti qanunvericilik ilə müəyyən edilən qaydada reallaşan, onların mahiyyətini özündə əks etdirən və bank əməliyyatları adlanan üç əməliyyatla müəyyənləşir. Bu əməliyyatlar *depozit, kredit və hesablaşma*dır (Sadıqov E., 2010). Ancaq bank fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsini təmin edən hüquqi mexanizmlərə müvafiq olaraq bu əməliyyatların hər üçünü eyni zamanda həyata keçirə bilən institut bank hesab edilə bilər.

Digər tərəfdən bank statusunun alınması əməliyyatların həyata keçirilməsinə dair müvafiq hüququn alınması ilə də bağlıdır. Məsələn, hər hansı bir hüquqi şəxs bank əməliyyatları ilə məşğul olmaq istəyirsə, qanunvericiliyə əsasən o, bu məqsədlə mütləq şəkildə dövlət lisenziyası əldə etməlidir. Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə əsasən, yuxarıda qeyd edilən bank əməliyyatlarından hansısa biri ilə məşğul olmaq arzusunda olan kredit təşkilatları Mərkəzi Bank tərəfindən müvafiq əməliyyatın həyata keçirilməsinə dair lisenziya almalı və Mərkəzi Bank tərəfindən yoxlanılacaq olan bu prosesə dair müvafiq hesabatı ona təqdim etməlidir.

Bankların fəaliyyətində onların tərəfindən yerinə yetirilən *depozit* əməliyyatları xüsusi yer təşkil edir. Bu əməliyyatlar olduqca vacib iqtisadi mahiyyətə malik olmaqla, əmanət şəklində banka cəlb edilən “işləməyən” pulları “işləyən” vəziyyətə gətirir. Banklar bu pulları ehtiyacı olan təsərrüfat subyektlərinə təqdim edir, vəsaitlərin akkumulyasiyasını həyata keçirir və xırda məbləğləri daha böyük kapitalda cəmləməyə şərait yaratmaqla, ölkədə ərazisində əlavə gəlir yaranmasını təmin edir (Sadıqov E., 2010).

Digər, bank fəaliyyətinin əsasını təşkil edən ənənəvi əməliyyat *hesablaşma* əməliyyatıdır. Bank fəaliyyətinin tənzimlənməsini həyata keçirən hüquqi mexanizmlərə əsasən, bu əməliyyat müştərilərin vəsaitlərinin onların hesablarına köçürülməsinə əsaslanır. Normativ-hüquqi aktlarına əsasən, banklar müvafiq ödəniş sənədini əldə etdikdən sonra növbəti günə qədər hesablaşma əməliyyatını həyata keçirməyə məcburdurlar. Ödənişlərin hesablara köçürülməsi düzgün və yaxud yanlış formada baş verən zaman Mərkəzi Bankın yenidən maliyyələşmə dərəcələrinə müvafiq olaraq vəsaitlərin məbləğlərinə görə faizlər ödənilir. Banklar bu prosesdə vasitəçi qismində çıxış edərək məbləğləri vətəndaşların göstərişlərinə əsasən yerinə yetirirlər, bununla da onlar dövriyyə və istehsalat, eyni zamanda təsərrüfat sövdələşmələrinin tamamlanmasını sürətləndirirlər. Hesablaşmalar nağdsız formada həyata keçirilərkən, banklar nağd pulların daşınmasına, qorunmasına və istehsalına dair məsrəfləri ixtisara salır, nağd pullara qənaət edilməsinə şərait yaradırlar.

Növbəti əməliyyat klassik bank əməliyyatı hesab edilən *kredit* əməliyyatıdır. Digər iki əməliyyat növü kimi bu əməliyyat növü də əhəmiyyətli istehsalat qüvvəsinə malikdir. Bu əməliyyat zamanı kredit təkcə pul məbləği kimi yox, eyni zamanda kapital vəsaiti kimi dövriyyəyə cəlb edir (Sadıqov E., 2010).

Banklar təkcə bu əməliyyatları deyil digər əməliyyat növlərini də həyata keçirir. Bu əməliyyatlara aiddir:

- bank zəmanətlərinin verilməsi;
- xarici valyutanın satışı və alışı;
- veksellərin, pul vəsaitlərinin, eləcə də hesablaşma və ödəniş sənədlərinin inkassasiyası;
- qiymətli metalların yerləşdirilməsi və əmanətlərin cəlbi;
- müştərilərin kassa xidməti.

Yuxarıda sadalanan bu beş əməliyyat növü bankların ənənəvi əməliyyat növləri kimi *bank əməliyyatları* statusu alıb. Bu əməliyyatların da yerinə yetirilməsi yalnız qanunvericiliyə müvafiq qaydada baş verməlidir.

Bank fəaliyyətinin reallaşması məqsədilə nəzərdə tutulan ümumi qaydalar “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 3-cü maddəsinə əsasən aşağıdakıları özündə cəmləyir (<http://www.e-qanun.az/framework/5825>, 2020):

1. Respublika ərazisində banklar və BOKT-lar bank fəaliyyətlərini yalnız Mərkəzi Bank tərəfindən verilən xüsusi lisenziyaya əsasən həyata keçirə bilərlər;
2. Bank olmayan kredit təşkilatlarının depozit əməliyyatlarını həyata keçirtmək hüququ yoxdur. Bu əməliyyat növü qanunvericiliyə əsasən yalnız banklar tərəfindən reallaşdırıla bilər;
3. Bank fəaliyyətinin reallaşması məqsədilə BOKT-ların lisenziya əldə etməsi və fəaliyyətlərinin tənzimlənməsi qanunvericilik normalarına və Mərkəzi Bankın normativ-hüquqi aktlarına müvafiq şəkildə həyata keçirilir;

4. Hər hansısa təsərrüfat subyektinin lisenziya əldə etmədən bank fəaliyyəti ilə məşğul olduğu Mərkəzi Bank tərəfindən müəyyən edilərsə, Mərkəzi Bank bu fəaliyyətə xitam verilməsi barədə tələb göndərmək və müvafiq dövlət orqanlarını bu mövzuda məlumatlandırmaq səlahiyyətinə malikdir.

Mərkəzi Bank tərəfindən lisenziyanın alınması qurumların bank fəaliyyəti ilə məşğul olmalarına ən vacib şərtidir. Banklar azı üç fiziki, yaxud hüquqi şəxslər tərəfindən yaradılır. Onlar fəaliyyətlərini açıq səhmdar cəmiyyəti formasında həyata keçirilər. Bankların fəaliyyəti üçün onların lisenziyalaşma proses “ Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa müvafiq şəkildə həyata keçirilir (<http://www.e-qanun.az/framework/5825>, 2020).

Ölkə qanunvericiliyinin tələblərinə müvafiq olaraq hüquqi olmaq istəyən kommərsiya bankları mütləq qaydada Ədliyyə Nazirliyində dövlət qeydiyyatına alınmalıdırlar. Bu zaman müvafiq sənədlər hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı ilə bağlı mövcud qanunvericiliyə uyğun qaydada Ədliyyə Nazirliyinə təqdim edilir (<http://www.e-qanun.az/framework/5825>, 2020).

Dövlət qeydiyyatından keçdikdən sonra hüquqi şəxs statusu əldə etmiş bank lisenziya almaq məqsədi ilə Mərkəzi Banka yazılı şəkildə müraciət edir. Bu məqsədlə aşağıda qeyd olunan məlumat və sənədlərin Mərkəzi Banka təqdim edilməsi vacib hesab olunur:

- Nizamnamənin qəbul edilməsi, təsis müqaviləsi, nəzarət haqqında protokol. Bunlar təsis sənədləri hesab olunur.
- Dövlət qeydiyyatına alınma haqqında şəhadətnamənin sürəti;
- Təsis ediləcək bankın rəhbərinin, eyni zamanda baş mühasibin məhkumluqda olub-olmadıqları barədə məlumat və o şəxslər tərəfindən hazırlanmış anket;
- Mərkəzi Banka təqdim ediləcək ən vacib sənədlərdən biri də təsisçilərin son ilə olan maliyyə vəziyyətinin əks etdirildiyi mühasibat balansı, zərər və mənfəət haqqında məlumatları özündə birləşdirən hesabat və bu hesabatı auditor rəyi.

Bank fəaliyyət ilə məşğul olmaq istəyən şəxsin sənədləri tələblərə uyğun gəldiyi zaman Mərkəzi Bank tərəfindən yeni yaradılacaq təsisat üçün müxbir hesabı açılır. Mərkəzi Bank eyni zamanda minimal nizamnamə kapitalının ödənilməsini yaradılacaq təsisatdan tələb edir. Bankların hüquqi şəxs kimi fəaliyyətə başlaması yalnız onların lisenziya əldə etməsindən sonra reallaşa bilər. Bu zaman onlar bank sisteminin iştirakçısı hesab olunurlar. Mərkəzi Bank tərəfindən yeni yaradılan təsisata verilən lisenziyanın müddəti qeyri-müəyyən olur. Mərkəzi bank tərəfindən yeni kredit təşkilatlarına lisenziyalar verilirərkən, o, lisenziyanın verilməsi barədə qərarında bu təşkilatlara əsaslandırılmış müəyyən məhdudiyyətlər və şərtlər qoya bilər.

Lisenziyalar geri alınan zaman, bu proses Mərkəzi Bank İdarəetmə Heyətinin qərarına istinadən rəsmiləşdirilir və kredit təşkilatlarına bu barədə yazılı şəkildə bütün səbəblər göstərilmək şərti ilə məlumat verilir. İdarəetmə Heyəti bu barədə Ədliyyə Nazirliyini 5 gündən gec olmayaraq məlumatlandırır və rəsmi məlumat dərc etdirir. Bankların əməliyyatları yerinə yetirməsi fəaliyyəti lisenziyaların geri alınması barədə qərarın qüvvəyə mindiyi vaxtdan etibarən dayandırılır (<http://www.e-qanun.az/framework/5825>, 2020).

Kommersiya banklarının fəaliyyəti, idarəetmə və təşkilati strukturu bankların Nizamnaməsində öz əksini tapır (<http://www.e-qanun.az/framework/5825>, 2020). Bankların təşkili qaydası aşağıdakı şəkildə həyata keçirilir:

1. Yeni yaradılacaq bank mütləq şəkildə azı üç fiziki və yaxud hüquqi şəxs tərəfindən yaradılır. Onların açıq səhmdar cəmiyyəti formasında təsisatı vacib nüanslardan biridir.

2. İctimai birliklərin, fondların, siyasi partiyaların və başqa qeyri-kommersiya təşkilatlarının bankın səhmdarı olması qadağan hesab edilir.

3. Bankların ancaq adlı imtiyaz buraxmaq hüquqları var. Bundan əlavə bankların imtiyazlı səhm sahiblərinin səs hüququna malik olması mümkün deyil.

4. Bankın təsisçiləri hesab edilən səhmdarların bankın sonrakı səhmdarlarına nisbətdə hər hansı bir əlavə üstünlüklərə malik olmaları və yaxud da əlavə vəzifə daşımaları Nizamnaməyə əsasən mümkün deyil.

“Azərbaycan Respublikasında banklar və bank fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun 20-27-ə qədər olan maddələri kredit təşkilatlarının Nizamnaməsi, onların idarəetmə strukturu, Müşahidə Şurası, payçıların ümumi yığıncağı, İdarə Heyətinin və Maliyyə-təftiş komissiyasının vəzifələrindən bəhs edir (<http://www.e-qanun.az/framework/7588>,2020). Banklarda ali idarəedici orqan səhmdarların ümumi yığıncağı hesab olunur. Bu yığıncaq növbəli və yaxud növbədənkənar ola bilər.

Normativ-hüquqi aktlara əsasən banklar normal fəaliyyət göstərmək, əlverişli fəaliyyət strategiyası qurmaq və bu fəaliyyətə nəzarət edərək onu tənzimləmək məqsədi ilə öz daxili strukturlarını təşkil edir. Bu strukturlara aiddir:

1. *Müşahidə Şurası*. Onun əsas vəzifəsi kredit institutlarının fəaliyyəti üzərində nəzarəti həyata keçirməkdən ibarətdir. Ancaq Müşahidə Şurasının icra səlahiyyəti yoxdur. Bir çox məsələlərin həlli prosesində, əgər ümumi yığıncaq səlahiyyəti öz üzərinə götürməyibsə, bu zaman mütləq şəkildə Müşahidə Şurası tərəfindən razılıq və ya qərar olmalıdır. Şuranın tərkibi ümumi yığıncaq tərəfindən müəyyənləşir. Onlar əsasən 4 il müddətindən çox olmamaq şərti ilə, səhmdarlar arasından, 3 şəxsdən az olmamaqla tək sayda seçilir (<http://www.e-qanun.az/framework/5825>, 2020).

2. *Maliyyə-təftiş komissiyası*. Komissiya ümumi yığıncaq tərəfindən seçilir. Onun fəaliyyəti 4 il müddətində, tərkibi 3 nəfərdən az olmamaqla nəzərdə tutulur. Komissiyanın sədri ümumi yığıncaq tərəfindən müəyyənləşir. Komissiya bank fəaliyyətinin qanunvericiliyə uyğun qaydada həyata keçirilməsinə, Mərkəzi Bank tərəfindən verilən normativ aktların icrasına, bankların fəaliyyətinin onların Nizamnaməsinə uyğun şəkildə reallaşmasına nəzarəti, eləcə də mühasibat nəzarətini həyata keçirir (<http://www.e-qanun.az/framework/5825>, 2020).

3. *İdarə Heyəti*. İdarə heyətinin səlahiyyətlərinə kredit təşkilatlarını idarə etmək, onların fəaliyyətinə görə tam məsuliyyət daşımaq daxildir. Digər iki qurum kimi İdarə Heyəti də dördillik, azı 3 nəfərlik olmaq şərti ilə seçilir. İdarə Heyətinin tərkibi həm səhmdarlar, həm də kənar şəxslərdən formalaşa bilər. Onların qərarlarının qəbulu səs çoxluğu ilə müəyyənləşir. Əgər İdarə Heyətinin tərkibi 3 şəxsdən çoxdursa, bu zaman qərarlar onların 60 faizinin iştirak etdiyi təqdirdə qəbul olunur.

Bu qurumun əsas məqsədi bankların funksiyalarını yüksək səviyyədə həyata keçirməkdir (<http://www.e-qanun.az/framework/5825>, 2020). Bu məqsədlə isə sabit iqtisadi və maliyyə fəaliyyəti təşkil edilməli, eləcə də səmərəli investisiya və kredit siyasəti aparılmalıdır .

Bank sisteminin real sektorda fəaliyyətini tənzimləyən hüquqi əsasların sırasına “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında”, “Xarici investisiyaların qorunması haqqında”, “Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və dövlət reyestri haqqında”, “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında”, “Qiymətli kağızlar haqqında” qanunları misal göstərə bilərik. Hansı ki, bu qanunlar sayəsində bank sektoru daha da təkmilləşmiş və real sektora xarici investorların marağı güclənmişdir.

2.2. Bank olmayan kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin hüquqi tənzimləmə metodları

Kredit təşkilatları arasında bank olmayan kredit təşkilatları (BOKT) xüsusi yer tutur. Bu təşkilatlar banklara məxsus bir çox müxtəlif xidmətləri həyata keçirən maliyyə institutları hesab edilsələr də, adından da göründüyü kimi onların bank lisenziyası olmur. Bank olmayan kredit təşkilatları qeyri-bank maliyyə təşkilatlarının bir kateqoriyası hesab olunur. Qeyri-bank maliyyə təşkilatlarının kateqoriya bölgüsünə BOKT-lardan əlavə: lizinq şirkətləri, inkişaf məqsədli maliyyə şirkətləri, investisiya şirkətləri, faktoring şirkətləri, korporativ inkişaf şirkətləri, vençur maliyyə şirkətləri və s. təşkilatlar daxildir. Bu maliyyə təşkilatlarına nəzarət bank qaydalarına görə müəyyənləşən və tələb olunan əhəmiyyətli qaydadan kənar qalır.

Bank olmayan kredit təşkilatlarının iki növü fərqləndirilir:

- girov əmanəti qəbul edən;
- bu əmanəti qəbul etməyən (<http://www.e-qanun.az/framework/19197>, 2019).

Bank olmayan kredit təşkilatları həm vətəndaşlara, həm də şirkətlərə pul vəsaiti ayıraraq yaranmış maliyyə çatışmazlıqlarını aradan qaldırırlar. Onlar, eyni zamanda, göstərdikləri maliyyə xidmətlərinin eyniliyi səbəbindən banklarla rəqabətə girirlər. Lakin onları banklardan fərqlədirən əsas özəlliklərdən biri ondan ibarətdir ki, banklar xidmət göstərdikləri müştərilərinə kompleks maliyyə xidmətləri paketi təklif edə bildiyi halda bank olmayan kredit təşkilatları bu xidmətlərin yalnız müəyyən bir qismini təklif edə bilər (Sadıqov E., 2010). Bundan savayı bu maliyyə təşkilatları hansısa bir sektorda informasiya üstünlüyü əldə edə və ixtisaslaşa bilər, bununla da maliyyə xidmətləri sahəsinə daxil olan digər qrup təşkilatlarla rəqabət apara bilərlər. Banklardan fərqli olaraq, BOKT-lar kreditləşməni öz əldə etdiyi gəlirlər və ya öz kapitallarına əsasən həyata keçirirlər. Sözügedən maliyyə təşkilatları öz fəaliyyətlərini , eyni zamanda, başqa maliyyə təşkilatlarından kreditləri cəlb edərək, fond birjalarında və qrantlarda müddətli istiqrazlar yerləşdirməklə vəsaitin cəlb edilməsi hesabı da həyata keçirə bilərlər.

Maliyyə sistemində BOKT-ların rolu olduqda əhəmiyyətli sayılır. Belə bu təşkilatlar ölkə iqtisadiyyatını onların qarşılaşdığı maliyyə şoklarından qoruya, hətta bu şoklardan xilas edə bilər (Ataşov B.X., Novruzov N.A. və İbrahimov E.Ə., 2014). BOKT-ların maliyyə sistemində digər əhəmiyyətli rolunu sosial-iqtisadi inkişafa dəstəkləməsində görmək mümkündür. Bu halı bir çox dünya ölkələrinin iqtisadiyyatlarının tədqiqinə əsasən müşahidə etmək mümkündür. Afrika ölkələrinin iqtisadiyyatında aparılmış tədqiqatların nəticələri buna sübutdur. Onlar bundan əlavə, maliyyə sabitliyinin dəstəklənməsində də əhəmiyyətli rola malikdirlər.

Bəzi hallarda xüsusən də maliyyə qaydalarının mövcud olmadığı vaxtlarda bu maliyyə təşkilatları maliyyə sisteminin kövrəkliyinin artmasına təkan ola bilərlər. Bu baxımdan BOKT-ların maliyyə sisteminə və iqtisadi inkişafa müsbət təsiri ilə yanaşı, yan təsirləri də mövcuddur. Mənfi təsirlərin mövcudluğu əsasən onunla əlaqədardır ki, sözügedən təşkilatlar tənzimlənməmiş olduqlarından, onlar qeyri-bank maliyyə vasitəçiləri kimi normal və sistemli bank qaydalarından kənar banklar üçün ənənəvi hesab edilən funksiyaları həyata keçirərkən, maliyyə böhranlarına səbəb ola və potensial qeyri-sabitliyin yaranmasına gətirib çıxara bilərlər. Çünki onlar öz fəaliyyətini bank lisenziyası olmadan həyata keçirilər. Hətta bəzi ölkələrdə onların fəaliyyəti kredit agentlikləri və hökumət təmsilçiləri tərəfindən tamamilə nəzarətsizdir. Bu nəzarətsizlik öz növbəsində maliyyə sistemin sabitliyi üçün ciddi təhlükələrə yol açmağa bilər. Elə məhz bu səbəbdən BOKT-ların fəaliyyətinin həm iqtisadi, həm də hüquqi cəhətdən tənzimlənməsi olduqca vacib məsələdir.

Azərbaycan Respublikasında BOKT-ların fəaliyyətinin tənzimlənməsi və onun fəaliyyətinə nəzarət aşağıda qeyd edilən hüquqi sənədlərə əsasən həyata keçirilir (<http://www.e-qanun.az/framework/19197>, 2019):

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası;
2. “Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
3. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi;

4. “Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu;

5. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr və digər normativ-hüquqi aktlar.

Öncəliklə, BOKT-ların fəaliyyətə başlaması üçün bu təşkilatların maliyyə bazarlarına nəzarət orqanında razılıq, yəni lisenziya almaları şərtidir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi BOKT-lar girov əmanəti qəbul edən və etməyən növlərə bölündüklərindən girov əmanəti qəbul edən BOKT kimi fəaliyyət göstərəcək kredit təşkilatlarının lisenziyalarında bununla əlaqədar xüsusi icazə olmalıdır. Bu icazəsiz onları girov əmanəti qəbul etmələri qəti qadağandır. BOKT-lar onlara verilən lisenziyaları müddətsiz olaraq əldə edirlər. Lisenziya onların verildiyi gündən etibarən qüvvəyə minmiş sayılır və bu lisenziyanın yalnız onu əldə etmiş BOKT tərəfindən istifadəsi mümkündür (<http://www.e-qanun.az/framework/19197>, 2019).

Kreditləşmə fəaliyyətini həyata keçirmək üçün lisenziyanın alınması bəzi sənədlərin maliyyə bazarlarına nəzarət orqanına təqdimatını zəruri edir. Sənədlərə daxildir (Ataşov B.X., 2016):

- təsisçi yaxud qanunvericiliyə uyğun şəkildə vəkil olmuş şəxsin imzası olan ərizə;
- nizamnamənin, şəhadətnamənin dövlət qeydiyyatına alınması barədə notariat qaydasında təsdiqlənmiş sürətləri;
- təşkilatın strukturu barədə məlumat;
- minimum nizamnamə kapitalının ödənilməsini əks etdirən bank sənədi;
- inzibatçıların cinayət səbəbindən məhkumluqlarının olub-olmaması barəsində fakt;
- maliyyələşmə mənbələri haqqında məlumat;

- əgər sözü gedən maliyyə təşkilatı xarici ölkədə öz fəaliyyətini davam etdirirsə, həmin ölkəyə məxsus ölkə nəzarət orqanının bizim Respublika ərazisində həmin təşkilatın açılacaq filialına icazəsi;

- lisenziyanın əldə edilməsi məqsədi ilə dövlət rüsumunun ödənilməsini əks etdirən sənəd.

Bu sənədlərin hər biri lisenziyanın alınmasına görə ərizə təqdim edən şəxs tərəfindən imzalanır. Lisenziyaların alınmasına görə edilən müraciətə 30 gün müddətində maliyyə bazarlarına nəzarət orqanı baxır . Sənədlərdə müəyyən çatışmazlıqlar müşahidə edildiyi zaman müvafiq orqanı onların aradan götürülməsi barəsində ərizə qəbulundan sonra 15 gün müddətindən gec olmamaq şərti ilə müraciət edən şəxsə yazılı surətdə bildiriş göndərir. Çatışmazlıqdan orta qdan qaldırıldıqdan sonra 15 ərzində müvafiq orqan sənədləri nəzərdən keçirərək, qərar verir (<http://www.e-qanun.az/framework/19197>, 2019).

Normativ-hüquqi sənədlərə müvafiq olaraq lisenziya əldə edib fəaliyyətə başlayan BOKT-lar bu lisenziyaya əsasən həm təminatlı, həm də təminatsız kredit vermə imkanı əldə edirlər. Bu təşkilatlar tərəfindən təqdim edilən kreditlərin təminatı bir çox üsullarla həyata keçirilir. Bu üsullara: daşınmaz və daşınan əmlak girovu; zəminlik; qarantıya; girov əmanəti və qanunvericiliyə əsasən müəyyənləşdirilmiş digər üsullar daxildir. Qeyd edilənlərin arasında yalnızca girov əmanəti lisenziyada bu mövzuda əks etdirilmiş icazə əsasında qəbul edilə bilər.

Kredit verilməsi məqsədi ilə lisenziya əldə etmiş BOKT bu sahədə mövcud olan hüquqi əsaslara görə aşağıda qeyd edilən fəaliyyətləri reallaşdırı bilər (<http://www.e-qanun.az/framework/19197>, 2019):

- lizinq;
- borc öhdəliyinin alğı və satqısı;
- veksellerin uçotu;
- sığorta agentı xidmətinin göstərilməsi;
- qarantıya verilməsi;

- borcalanlara məsləhət xidmətinin göstərilməsi.

Qanunvericiliyə əsasən, bu maliyyə təşkilatlarının yuxarı göstərilən fəaliyyət növləri ilə yalnız lisenziya əldə etdikdən sonra məşğul ola bilmələri mümkündür. BOKT-larının əmanət cəlb etmələri qanunvericiliklə qadağan olunur.

BOKT-ları qanunvericiliklə müəyyən edilən qaydada yuxarıdakı fəaliyyətləri maliyyələşdikləri mənbələr hesabına reallaşdırırlar. Mənbələrə daxildir (<http://www.e-qanun.az/framework/19197>, 2019):

1. BOKT-nın nizamnamə kapitalı, həmçinin onların əldə etdikləri gəlirlər;
2. hüquqi, habelə fiziki şəxslər tərəfindən cəlb edilmiş qrantlar, ianələr və digər vəsaitlər;
3. cəlb edilən kreditlər;
4. və qanunvericiliklə qadağan edilməyən başqa maliyyələşmə mənbələri.

Bu təşkilatlar ilə aidiyyəti şəxslər arasında əqdlərin bağlanması üsulları AR MM-nin 49.1-ci maddəsinə əsasən tənzimlənir. “Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında” AR qanununa görə, BOKT-un girov əmanətini qəbul etməsi kimi hüququ olarsa, onun aidiyyəti şəxslərə kredit verdiyi zaman qanunla müəyyən edilmiş prudensial tələb və normativlərə əməl etməsi vacib hesab edilir (<http://www.e-qanun.az/framework/19197>, 2019). Borcalanlara veriləcək kreditlərin maksimal miqdarı; girov əmanətinin BOKT kapitalına nisbəti; aidiyyəti olan şəxslərə təklif ediləcək kreditlərin maksimal məbləği və onlarla aparılacaq əməliyyatlarla bağlı tələblər və s. bəh edilən prudensial tələb və normativləri müəyyənləşdirə bilən faktorlardır. Bu normativlər maliyyə bazarlarına nəzarət orqanının qərarına istinadən BOKT-ların fəaliyyəti prosesində qismən və ya tamamilən tətbiq oluna bilər.

BOKT-ları həyata keçirdikləri fəaliyyətlə yanaşı, onların bu fəaliyyətinə nəzarətin də hüquqi mexanizmlərlə söykənməsi olduqca vacib məsələ hesab edilir. Bu təşkilatların fəaliyyətinə nəzarəti nizamnamə kapitalında öz əksini tapmış idarəetmə orqanı reallaşdırır. Əgər BOKT-ların fəaliyyətində hər hansısa bir qanunvericiliyə zidd xarakterli fəaliyyət və yaxud maliyyə bazarlarına nəzarət orqanına məxsus

normativ hüquqi sənədlərinin tələblərinin pozulması müşahidə edilərsə, bununla əlaqədar həmin orqan bu təşkilatları xəbərdar etmək üçün məktəb göndərir. Məktubda yol verilmiş səhvlər, pozuntular və onların aradan götürülməsi məqsədiylə həyata keçirilməli tədbirlər, həmçinin bu tədbirlərin həyata keçirilmə müddəti qeyd edilir. BOKT-ların bu məsələ üstlərinə düşən öhdəlik göstərilmiş zaman müddəti ərzində bu tədbirləri yerinə yetirilməsi ilə bağlı yazılı məlumatın müvafiq orqana təqdim edilməsidir. Müvafiq orqan tərəfindən müəyyənləşdirilmiş tədbirlər məktubda qeyd edilən zaman aralığı ərzində tələb edildiyi qaydada həyata keçirilməzsə, bu zaman səlahiyyətli orqan tərəfindən onlara ikinci dəfə xəbərdarlıq məqsədli yazılı məlumat göndərilir. Əgər növbəti xəbərdarlıq məktubundan sonra da BOKT pozuntuları mövcud tədbirlərə müvafiq şəkildə aradan qaldırmazsa, o zaman maliyyə bazarlarına nəzarət orqanı onlara lisenziyanın ləğvi barədə son xəbərdarlığını edir.

Səlahiyyətli orqan tərəfindən BOKT-larının fəaliyyətinə nəzarət “Sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların tənzimlənməsi və sahibkarların maraqlarının müdafiəsi haqqında” AR Qanununa müvafiq şəkildə yoxlanılır (<http://www.e-qanun.az/framework/26449>, 2019).

BOKT-ların fəaliyyətini tənzimləyən hüquqi mexanizmlərə əsasən onlara məxsus lisenziyaların ləğvi yuxarıda qeyd edilən haldan əlavə bir çox əsas yarımda baş verir. Bu lisenziyaları ləğv etmək hüququ müvafiq səlahiyyətli orqan olan maliyyə bazarlarına nəzarət orqanına məxsusdur (<http://www.e-qanun.az/framework/19197>, 2019). Lisenziyaların ləğvinə əsas verən səbəblər bunlardır:

- bank olmayan kredit təşkilatları bu barədə müvafiq orqana yazılı ərizə təqdim etdikdə;
- lisenziyanı əldə etmək barədə təqdim edilən məlumatlarda səhvlilik aşkar edildikdə;
- fəaliyyətlə əlaqədar pozuntulara yol verildiyi təqdirdə BOKT-lar onların aradan götürülməsi ilə bağlı Mərkəzi Bank və yaxud maliyyə bazarlarına nəzarət orqanının göstərişlərinə riayət etmədiyi hallarda;

- fəaliyyətlə bağlı icazə yaxud lisenziya qüvvəyə mindikdən sonra 12 gün ərzində BOKT fəaliyyətinə başlamadıqda;
- müvafiq orqana təhrif edilmiş formada hesabat verdikdə;
- həyata keçirilməsi BOKT-ların fəaliyyətini tənzimləyən qanunlarda və lisenziyada qadağan edildiyi təqdirdə bu fəaliyyət növü həyata keçirildikdə;
- bu təşkilatların ləğvi barədə qərar verildikdə və ya onlar müflis elan olunduqda.

Lisenziyanın yaxud icazənin ləğvi Mərkəzi Bankın yazılı şəkildə maliyyə bazarlarına nəzarət orqanına təqdim etdiyi müraciətə əsasən həyata keçirilir. BOKT lisenziyanın ləğvi barədə qərarı əldə edir. Bu qərar beş iş günü müddətindən gec olmamaq şərti ilə vergi orqanına göndərilir. BOKT-un filialının icazəsi barədə ləğv qərarını, isə 3 iş günü müddətindən gec olmamaq şərti ilə maliyyə bazarlarına nəzarət orqanı sözügedən maliyyə təşkilatına göndərir (<http://www.e-qanun.az/framework/19197>, 2019).

Lisenziyası ləğv edilən BOKT öz fəaliyyətini ləğv edilmə barədə qərar qüvvəyə mindiyi vaxtdan etibarən dayandırır. Onun ləğv edilmə prosesi AR Mülki Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş qaydalara əsasən reallaşır. BOKT-nın ləğv edilmə ilə bağlı müvafiq orqanın qərarından şikayət məqsədilə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada məhkəməyə müraciət etmək hüququ var. Lakin bu şikayətin məhkəməyə təqdim edilməsi maliyyə bazarlarına nəzarət orqanının ləğv edilmə ilə bağlı verdiyi qərarın icrasını dayandırmır (<http://www.e-qanun.az/framework/19197>, 2019).

2.3. Kredit ittifaqlarının hüquqi vəziyyətinin təhlili və onların təkmilləşməsi istiqamətləri

Qeyri-bank maliyyə təşkilatları sırasında Kredit ittifaqlarının özünəməxsus yeri vardır. Kredit ittifaqları fiziki, habelə hüquqi şəxslər tərəfindən yaradılan, əsas məqsədləri bu şəxslərin pul vəsaitlərini cəlb etməklə öz mənafeələrinə görə qarşılıqlı kreditləşməni həyata keçirmək olan maliyyə təşkilatlarıdır. Burada qarşılıqlı kreditləşmə dedikdə, bu təşkilatlarda cəmlənmiş vəsait hesabına Kredit İttifaqına üzv olan şəxslərin təsərrüfatla bağlı ehtiyaclarının qarşılınması üçün nəzərdə tutulmuş kreditlərin verilməsi başa düşülür. Bu kreditlər əsasən qısa və uzun müddətli kreditlər şəklində qruplaşdırılır.

Kredit İttifaqı dedikdə, eyni zamanda, kredit qurumlarından qrant və kredit əldə etmək, nizamnaməsinə əsasən üzvlərinə kredit təklif etmək, öz sərbəst maliyyə vəsaitlərini banklara depozit şəklində qoymaq və bu vəsaitləri qiymətli kağızların əldə edilməsi yönəltmək kimi hüquqlara malik bank olmayan kredit təsisatları nəzərdə tutulur. Bu qeyri-bank maliyyə təşkilatlarının öz əmlakı olur, eyni zamanda onlar qeyri-əmlak və əmlak hüquqları əldə edə bilirlər. Kredit ittifaqlarının, eyni zamanda, məhkəmələrdə cavabdeh və ya iddiaçı qismində çıxış etmək hüquqları var (<http://www.e-qanun.az/framework/625>, 2019).

Kredit ittifaqlarının yaradılması, fəaliyyəti, fəaliyyətinə, ləğv edilməsi və s. ilə bağlı proseslər aşağıda qeyd edilmiş qanunvericilik aktlarına əsasən reallaşır:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası;
2. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi;
3. “Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
4. “Kredit ittifaqları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
5. Digər normativ-hüquqi aktlar (<http://www.e-qanun.az/framework/625>, 2019).

Dövlət və Kredit ittifaqları arasındakı münasibətləri nəzərdən keçirmiş olsaq görərik ki, dövlət hər zaman bu bank olmayan kredit təşkilatlarının yaranması və

fəaliyyətinin stimullaşdırılması məqsədilə bir sıra tədbirlər görür. Kredit ittifaqlarının təsisatı zamanı onların qanunvericiliyə uyğun şəkildə dövlət qeydiyyatına alınmaları vacib hesab edilir. Təsis yığıncağından sonra bu təşkilatlar qanunvericiliyə əsasən nəzərdə tutulmuş müddət ərzində dövlət qeydiyyatına alınmazlarsa, onlar təsis edilmiş sayılmır və paylar on beş gün müddətində geriye qaytarılır (<http://www.e-qanun.az/framework/625>, 2019).

Dövlət qeydiyyatına alınmayan Kredit İttifaqı təsisçilərinin məhkəməyə müraciət etmək hüququ var. Məhkəmə payların qaytarılma müddətini hansı vaxta qədər uzadarsa, payların geri qaytarılması o vaxta müəyyənlanmış hesab edilir. Bu təşkilatların və onların üzvlərinin hüquq və mənafelərinin müdafiə edilməsinə dövlət tərəfindən təminat verilir. Lakin nə dövlət bu təşkilatların, nə də sözügedən maliyyə təşkilatları dövlətin öhdəliyinə görə cavabdeh sayılmırlar. Eyni zamanda dövlət orqanları tərəfindən bu təsisatlara dəymiş ziyan bu orqanlar tərəfindən ödənilir.

Bank əməliyyatları həyata keçirmək istəyən Kredit ittifaqlarının müvafiq orqan tərəfindən lisenziya almaları qanunvericiliyə əsasən vacib hesab edilir. Bu prosesdə səlahiyyətli orqan maliyyə bazarlarına nəzarət orqanı hesab edilir. Bu orqan eyni zamanda lisenziyanı dayandırmaq yaxud ləğv etmək, eyni zamanda Kredit ittifaqları tərəfindən yol verilmiş pozuntuların aradan götürülməsi məqsədi ilə bir sıra tədbirlərin yerinə yetirilməsini tələb etmək hüququ var. Bu sahədə səlahiyyətli orqan tərəfindən lisenziya əldə etmiş Kredit İttifaqı say tərkibi 11 şəxsdən az olmamaq şərti ilə hüquqi yaxud fiziki şəxslər tərəfindən qanunvericiliyə uyğun şəkildə yaradılır (<http://www.e-qanun.az/framework/625>, 2019). Kredit İttifaqına üzv seçiləcək 11 nəfər şəxs bu barədə idarə heyətinə ərizə vasitəsilə müraciət etməli, habelə təsisatın nizamnaməsində əks olunan şərtlərə riayət edəcəyini öz öhdəliyinə götürməlidir. Bu zaman üzv olmaq istəyən şəxs üzlük və pay həcmnin təsdiq edildiyi sənəd əldə etmiş olur. Əgər təsisat üçün nəzərdə tutulmuş say 11 nəfərdən azlıq təşkil etdiyi hallarda Kredit İttifaqı on gün ərzində səlahiyyətli orqanı bununla əlaqədar məlumatlandırılmalıdır. Məlumatın maliyyə bazarlarına nəzarət orqanına daxil olduğu

gündən 3 ay müddətinə qədər Kredit İttifaqı bu sayı 11-ə tamamlamalıdır . Müəyyən edilmiş zaman ərzində say göstərilmiş minimum həddə çatdırılmazsa, bu halda Kredit İttifaqından lisenziya geri tələb edilir. Kredit İttifaqına üzv seçilmiş 11 nəfər şəxsin yaradılmış maliyyə təşkilatının xidmətlərindən istifadə edə bilmək, bu ittifaqın idarəetmə, nəzarət prosesində, habelə iclaslarında iştirak etmək, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş şəkildə kredit almaq, özünə düşən payı alaraq üzvlükdən çıxmaq, idarə heyətinin qərarı ilə razılaşımayaraq məhkəməyə müraciət etmək, aldığı borcu müqaviləyə əsasən nəzərdə tutulmuş müddət ərzində qaytarmaq, nəzarət və idarəetmə orqanları tərəfindən qəbul olunmuş qərarların icrasını həyata keçirmək, Kredit İttifaqının nizamnaməsində nəzərdə tutulmuş bir sıra hüquqlardan istifadə etmək və s. hüquqları vardır.

Yaradılacaq ittifaqın idarə edilməsi üzvlərdən ibarət *ümumi yığıncaq, idarə heyəti, müşahidə şurası, kredit komissiyası* vasitəsilə həyat keçirilir (<http://www.e-qanun.az/framework/625>, 2019). Sadalanan orqanlardan *ümumi yığıncaq* Kredit İttifaqı üçün ali idarəedici orqan hesab olunur. Bu ali idarəedici orqanın Kredit İttifaqının nizamnaməsində nəzərdə tutulmuş müddət ərzində, ancaq il ərzində bir səfərdən az olmamaq şərti ilə çağırılması qanuna uyğundur. Kredit İttifaqının nizamnaməsində eyni zamanda növbədən kənar ümumi yığıncağın çağırılma şərtləri öz əksini tapmışdır.

Ali idarəedici orqan olan ümumi yığıncağın öz səlahiyyətləri daxilində həyata keçirdiyi məsələlər və verdiyi qərarlara: Kredit İttifaqı nizamnaməsinin qəbulu, ona əlavələrin və dəyişikliklərin daxil edilməsi; digər idarəedici orqanların, habelə idarə heyətinin sədrinin seçilməsi; digər idarəedici orqanlar tərəfindən təqdim olunmuş hesabatların dinlənməsi, eləcə də onların səlahiyyətlərinə xitam verilməsi; Kredit İttifaqına üzvlük barədə və üzvlüyə xitam verilməsi barədə qaydaların müəyyənləşdirilməsi; Kredit İttifaqının illik balans və hesabatının təsdiqi; Kredit İttifaqı tərəfindən əldə edilmiş mənfəətin bölüşdürülməsi və bu mənfəətdən istifadə qaydasının şərtləri müəyyən olunması; pay və ödənişlərin ödənilməsi qaydasının müəyyən olunması; yaradılacaq fondlar və onlardan istifadə qaydalarının

müəyyənlədirilməsi; Kredit İttifaqı tərəfindən veriləcək kreditlər və onların verilməsi barədə şərtlərin, habelə qaydaların müəyyən edilməsi; Kredit İttifaqına dəymiş zərərin ödənilmə qaydalarının müəyyən edilməsi; auditin aparılması, eləcə də auditorun seçimi barədə qərar qəbulu; təsis edilmiş ittifaqın yenidən təşkil edilməsi və ləğvi haqqında qərarın qəbulu və s. aiddir.

Kredit İttifaqının ümumi yığıncağı ittifaqın üzvlərinin 51%-nin iştirakı mümkün olduğu halda səlahiyyətli hesab edilir. Ali idarəedici orqanın müstəsna səlahiyyətlərinə daxil olan məsələlərin qəbulu Kredit İttifaqı üzvlərinin 2/3 səs verdiyi zaman reallaşır. Digər məsələlərin həlli isə sadə səs çoxluğuna əsasən qəbul edilir. Bəzən səslərin bərabər olması halı müşahidə olunur. Bu zaman iclas sədrinin səsi qərar qəbulunda həlledici rola malik olur. Kredit İttifaqının nizamnaməsinə əsasən qərarların yığıncaq tərəfindən açıq yaxud gizli səsvermə yolu vasitəsilə qəbulu məqbul hesab olunur (<http://www.e-qanun.az/framework/625>, 2019).

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, təsisat barədə qərar, nizamnamənin təsdiqi, elədə də nəzarət və idarəetmə orqanlarının seçilməsi təsis yığıncağı tərəfindən həyata keçirilir (<http://www.e-qanun.az/framework/625>, 2019). Təsis yığıncağı tərəfindən təsdiq edilmiş nizamnamədə aşağıdakılar göstərilir:

- təsis ediləcək Kredit İttifaqının adı ilə ünvanı;
- onun yaranma məqsədi və fəaliyyət predmetləri;
- Kredit İttifaqına üzv olan şəxslərin vəzifə, hüquq və məsuliyyətləri;
- üzvlüyə alınma, habelə üzvlükdən çıxarılma qaydaları və buna görə əsaslar;
- idarəetmə orqanın səlahiyyət müddəti;
- üzvlərin Kredit İttifaqına vurduqları ziyanın ödənilmə qaydaları;
- bu təşkilat üçün müəyyən olmuş pay məbləği minimumu, onun ödənilmə qaydaları, zaman aralığı, eləcə də onun pozulması səbəbindən daşınan məsuliyyət;
- Kredit İttifaqı üzvlərinin kredit əldə etmə qaydaları və şərtləri;

- sözügedən maliyyə təşkilatının əmlakının yaranması, həmçinin gəlirlərin istifadə istiqamətləri;

- onun nəzarət və idarə etmə orqanları, bu orqanların malik olduqları səlahiyyətlər, onların yaradılması ilə bağlı qaydalar;

- onların fondlarının yaradılması;

- Kredit İttifaqının fəaliyyətini dayandırma və yaxud ləğv etmə qaydaları;

- Kredit İttifaqı üzvlüyünə xitam verilən zaman payların hansı qaydalara əsasən geri alınma bilmələri.

İdarə heyəti və onun sədri ümumi yığıncaqlar arasındakı dövr ərzində ittifaqın fəaliyyətinə rəhbərliyi həyata keçirir. Heyət tərkibi ümumi yığıncaq tərəfindən Kredit İttifaqının nizamnaməsinə, əsasən 3 nəfərdən az olmayaraq seçilir. İdarə heyəti öz səlahiyyətləri çərçivəsində bir sıra məsələlərin həllinə baxır. Bunlara daxildir: Kredit İttifaqı nizamnaməsinə müvafiq qaydada ittifaqa üzvün seçilməsi və ya üzvlükdən çıxarılma məsələləri; ümumi yığıncağın çağırılmasını təşkil etmək; məhkəmələrdə ittifaqın təmsil edilməsi; kredit komissiyasının rəyinə əsasən kreditlərin verilməsi; maliyyə hesabatlarının hazırlanması və s (<http://www.e-qanun.az/framework/625>, 2019).

Kredit İttifaqının həm fəaliyyətinin, həm də onun fəaliyyətinə nəzarətin qanunvericiliyin tələblərinə əsasən yerinə yetirilməsi olduqca vacib məsələdir. İttifaqın fəaliyyətinə nəzarəti *müşahidə şurası* yerinə yetirir. Bu şura qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada ittifaqa üzv olan şəxslərdən seçilir.

Ümumi yığıncaqda seçilən müşahidə şurasının say tərkibi 3 üzvdən az olmamaq şərti ilə müəyyənləşir. Müşahidə Şurasına üzv seçilmiş şəxs digər idarəedici orqanlara üzv seçilə bilməz (<http://www.e-qanun.az/framework/625>, 2019). Kredit İttifaqının fəaliyyətinə nəzarətin həyata keçirilməsində müşahidə şurasının aşağıdakı məsələlərin həllinə baxmaq səlahiyyəti var:

- ümumi yığıncaq tərəfindən qəbul edilmiş qərarların icrasına nəzarəti həyata keçirmək;

- digər idarəedici orqanların, eləcə də ittifaqın özünün maliyyə və təsərrüfat fəaliyyətini təhlil edib ona nəzarət etmək;

- idarə heyətinə, habelə kredit komissiyasına məxsus hesabatları öz rəyini də əlavə edərək ümumi yığıncağa vermək;

- ümumi yığıncağı idarə heyəti, habelə kredit komissiyasının yol verdiyi nöqsanlar barədə məlumatlandırmaq və ya həmin orqanlara bu haqda xəbərdarlıq etmək;

- idarə heyəti ilə kredit komissiyası barədə edilən şikayətləri nəzərdən keçirmək.

Müşahidə şurasının təşkili zaman üzvlərdən birinin auditorluq təcrübəsinə malik olması vacib amildir. Bunun mümkün olmadığı hallarda isə müqaviləyə əsasən auditorun cəlb edilməsi məqbul hesab edilir.

Kredit ittifaqlarının əsas fəaliyyət növü məlum olduğu üzrə qarşılıqlı kreditləşmənin həyata keçirilməsidir. Kreditlərin verilməsi *kredit komissiyası* tərəfindən verilən rəyə istinadən həyata keçirilir. Bu prosesdə qərar qəbulu isə idarə heyətinə məxsusdur. Kredit komissiyasının say tərkibi 3 şəxsdən az olmayaraq ittifaq üzvləri arasından müəyyənləşir. Üzvlər ümumi yığıncaqda seçilir. Onların fəaliyyətinə aid hər bir proses nizamnamə ilə tənzimlənir. Kredit komissiyasına üzv seçilmiş şəxslərin ittifaqın digər orqanlarına üzv seçilə bilmə hüququ yoxdur (<http://www.e-qanun.az/framework/625>, 2019).

Kredit komissiyasının başlıca vəzifələri kreditlərin əldə edilməsi barədə ərizələri nəzərdən keçirmək, kreditlərin verilmə və qaytarılma şərtlərini müəyyənləşdirmək, həmçinin bu proseslərlə bağlı idarə heyətinə təkliflər təqdim etməkdir. Bu komissiyanın kreditlərə faiz dərəcələrinin tətbiqi ilə bağlı ümumi yığıncağa təklif vermək hüququ var. Komissiya həmçinin həyata keçirdiyi fəaliyyət barədə hesabatı il ərzində bir dəfə ümumi yığıncağa təqdim edir.

Kredit ittifaqları kreditlərin verilməsi ilə bağlı fəaliyyətlərini bir neçə maliyyələşmə mənbələrinə, əsasən həyata keçirirlər. Bu mənbələrdən ən vacibi Kredit İttifaqının *nizamnamə kapitalı* hesab olunur. Nizamnamə kapitalı Kredit İttifaqı

üzlərinin paylarına, əsasən formalaşır. Nizamnamə kapitalının minimum məbləğini maliyyə bazarlarına nəzarət orqanı müəyyənləşdirir. Bu mənbədən qarşılıqlı kreditləşmə prosesində istifadə edilir. Nizamnamə kapitalı eyni zamanda ümumi yığıncağın qərarına əsasən yaradılacaq təsisat üçün zəruri olan infrastrukturların alınmasına da sərf edilə bilər (<http://www.e-qanun.az/framework/625>, 2019).

Kreditlərin verilməsində digər mənbə kimi *qarşılıqlı kredit fondu* çıxış edir. Bu fond ittifaqın mənfəətinə, nizamnamə kapitalına və qanunvericiliklə müəyyən olunan başqa vəsaitlər hesabına yaradılır. Fond da cəmlənmiş məbləğdən tək cə Kredit İttifaqı üzvlərinə kreditlərin verilməsi məqsədilə istifadə edilə bilər. Kredit İttifaqı üzvlərinə bu fond tərəfindən təklif edilən kreditlərin məbləği onların paylarının on misindən və bu fondun vəsaitinin on faizindən artıq olması qanunvericiliklə qadağan hesab edilir (<http://www.e-qanun.az/framework/625>, 2019).

Öz fəaliyyəti prosesində Kredit ittifaqlarına dəymiş zərərin ödənilməsi məqsədilə xüsusi bir fond da yaradırlar ki, bu fondlar *ehtiyat fondları* adlandırılır. Onların yaradılması qanunvericiliyə uyğun qaydada həyata keçirilir (<http://www.e-qanun.az/framework/625>, 2019).

Son olaraq, Kredit İttifaqının hüquqi nöqtəyi-nəzərdən fəaliyyətinə xitam verilməsi üçün vacib hesab edilən əsasları nəzərdən keçirək (<http://www.e-qanun.az/framework/625>, 2019):

1. Ləğv edilmə barədə ümumi yığıncağın qərarı;
2. Üzvlər və nizamnamə kapitalı üçün müəyyənləşmiş minimum sayın azalması;
3. Məhkəmənin müflis olan Kredit İttifaqı barədə ləğv qərarı;
4. Qanunvericiliyin pozulması hallarına görə ləğv edilmə barədə məhkəmənin qərarı;

Kredit ittifaqlarının ləğvini həyata keçirmək məqsədilə xüsusi ləğvetmə komissiyası təşkil edilir. Komissiya bu haqda qərar qəbul etmiş orqan tərəfindən yaradılır. Onların ləğvi qanunvericiliyə müvafiq qaydada reallaşdırılır.

III FƏSİL. MÜASİR DÖVRDƏ KREDİT TƏŞKİLATLARININ FƏALİYYƏTİ İLƏ BAĞLI İNKİŞAF MEYLLƏRİ

3.1. Kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi ilə bağlı dünya təcrübəsi

Kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi ilə əlaqədar dünya təcrübəsi barədə araşdırmanı son dövrlər üçün ən güclü 10 kredit təşkilatı üzərindən aparmaq daha məqsədəuyğun olar. Aparılmış araşdırmalar nəticəsində 2020-ci ildə dünyanın ən güclü 10 kredit təşkilatlarının siyahısı aşağıdakı kimi müəyyənləşmişdir:

1. Çin Sənaye və Ticarət Bankı (ICBC)
2. Çin İnşaat Bankı (CCB)
3. Çin Kənd Təsərrüfatı Bankı (ABoC)
4. Bank of China
5. JPMorgan Chase
6. HSBC Holding PLC
7. Mitsubishi UFJ Maliyyə Qrupu (MUFG)
8. Bank of America
9. BNP Paribas
10. Credit Agricole.

Sıralamadan görüldüyü kimi, ilk 4 yer Çin Xalq Respublikasına məxsus banklar təşkil edir. Digər yerləri, isə ABŞ, Böyük Britaniya, Yaponiya, Fransa kimi dünyanın yüksək inkişaf tempinə malik ölkələr bölüşür. Məlumdur ki, hər bir ölkədə kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi ilə bağlı məsələlər onlar idarəetmə mexanizmləri kimi fərqlidir. İndi isə dünyanın ən güclü 10 bankına sahib 5 ölkədə bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi ilə bağlı proseslərin necə reallaşdırıldığını nəzərdən keçirək.

1. Çin Xalq Respublikası. Dünya ölkələri arasında güclü iqtisadiyyata malik olan Çin Xalq Respublikasına məxsus Çin Sənaye və Ticarət Bankı (ICBC) siyahıda 1-ci sıradadır. ICBC ümumi aktivlər və bazar dəyərinə görə dünyanın ən böyük bankı hesab edilir. Çin Sənaye və Ticarət Bankı 1 yanvar 1984-cü ildə qurulub

(http://v.icbc.com.cn/userfiles/Resources/ICBC/haiwai/Indonesia/download/2020/Lap_Keu_Pub_ICBCLtd_Juni_2020.pdf , 2020) . Mərkəzi Pekin şəhərində yerləşən bu bank Çində bank fəaliyyətinin 1/5-i öz əlində cəmləyib. Statistik məlumatlara əsasən, Çin Sənaye və Ticarət Bankı 2020-ci ilin iyun ayında etibarən 4 trilyon 322 milyard dollar ümumi aktivlərə və 235 trilyon 50 milyard dollar bazar dəyərində malikdir.

2-ci sırada Çin İnşaat Bankı (CCB) dayanır. Çin İnşaat Bankı 1954-cü ildə Pekin şəhərində təsis edilmişdir. Bank 2015-ci ildən bəri bazar dəyəri baxımında dünyanın ən böyük bankları sırasındadır. 2020-ci il iyun ayı etibarilə bankın ümumi aktivləri 3 trilyon 822 milyard dollar, bazar dəyəri isə 198 trilyon 9 milyard dollar məbləğindədir (http://www.ccb.com/en/newinvestor/upload/20200428158806_6796/2_0200428214237304314.pdf , 2020). Sözü gedən bank həm də dünyanın ən aparıcı şirkətlərindən hesab edilir. Dünyada bir çox filialı olan bu bank Barselona, Frankfurt, London, Lümsemburq, Hong Kong, Nyu-York, Seul, Tokio, Kuala Lumpur, Sidney və s. ölkələrdə fəaliyyət göstərir.

Çin Kənd Təsərrüfatı Bankı (ABoC) sıralamada 3-cü yerdədir. Bank 1951-ci ildə Mao Zedong tərəfindən ferma təsərrüfatına və kəndlilərə kömək məqsədi ilə Pekində yaradılmışdır. Qurulduğu gündən etibarən bu bank həm Çin, həm də dünyada maliyyə və ticarət sahəsində əhəmiyyətli rola malik şirkətlərdən birinə çevrilmişdir. 2020-ci il iyun ayına olan göstəricilərə əsasən, bankın ümumi aktivləri 3 trilyon 698 milyard dollar, bazar dəyəri 139 trilyon 293 milyard dollar həcmindədir (<http://www.abchina.com/en/investor-relations/performance-reports/interim-reports/intrp/202008/W020200928626802032544.pdf>, 2020). Bankın səhmləri Şanxay və Hong Kong birjalarında satılır.

Nəhayət sonuncu Çin bankı 4-cü sırada qərarlaşan Bank of China bankıdır. Çinin ən qədim və etibarlı banklarında hesab edilən Bank of China 1912-ci ildə təsis edilmişdir. Ölkənin 4 ən böyük maliyyə qurumlarından olan Bank of China 70%-dən çoxu Çin hökumətinə məxsus kommersiya bankıdır. 2020-ci il iyun ayına olan göstəricilərə əsasən bankın cəmi aktivləri 3 trilyon 387 milyard dollar, bazar dəyəri

109 trilyon 98 milyard dollar həcmində olmuşdur (<https://pic.bankofchina.com/bocappd/report/202103/P020210327642434487221.pdf>, 2020).

ÇXR-də bank işi əsasən Çin Bank və Sığorta Tənzimləmə Komissiyası (əvvəllər Çin Bank Tənzimləmə Komissiyası (CBRC) kimi tanınırdı) ilə arasında mərkəzi bank olan Çin Xalq Bankı (PBOC) ilə birlikdə nəzarət edilir və tənzimlənir. Bundan əlavə, maliyyə lizinçi şirkətləri, valyuta şirkətləri, istehlakçı maliyyə şirkətləri və avtomobil maliyyə şirkətləri kimi bank olmayan maliyyə qurumları da CBIRC-in rəhbərliyindədir. CBIRC, mərkəzi hökumətin maliyyə tənzimlənməsinin səmərəliliyinin artırılması və tənzimləyici arbitrajın aradan qaldırılması istiqamətindəki səyləri çərçivəsində CBRC və Çin Sığorta Tənzimləmə Komissiyasının birləşməsi yolu ilə yaradılıb. CBIRC, Çində bank və sığorta sektorlarını tənzimləyən qayda və qaydaların hazırlanmasından və yayımlanmasından məsuldur. Həm də bankları və sığorta şirkətlərini araşdırır və nəzarət edir, bank sistemi ilə bağlı statistik məlumatları toplayır və dərc edir. O, eyni zamanda, bankların yaradılmasını, genişləndirilməsini təsdiqləyir və ayrı-ayrı banklarda yaranan biləcək potensial likvidlik, ödəmə qabiliyyəti yaxud digər problemləri həll edir.

TCMB 2003-cü ildə bank sektorunda nəzarətçi və tənzimləyici rolunu oynamaq üçün qurulmuşdur. Buna baxmayaraq, PBOC hələ də ÇXR bank sistemi üzərində əhəmiyyətli dərəcədə təsir gücünə malikdir. Pul siyasətinin və ÇXR-nı beynəlxalq forumlarda təmsil edən tipik mərkəzi bank məsuliyyətindən başqa, PBOC ümumi maliyyə riskini azaltmaq və maliyyə sisteminin sabitliyini təşviq etmək vəzifəsini də yerinə yetirir. PBOC-in banklararası bazarlara, valyuta bazarlarına, ödəmə və hesablaşma sisteminə, həmçinin aralıq kredit məlumat sisteminə nəzarəti, ÇXR-dəki bankların fəaliyyəti üçün çox vacibdir. Üstəlik, Dövlət Şurasının Təşkilati İslahatlar Planına dair Bəyanata (2018) görə, bank və sığorta şirkətlərinə əsas tənzimləmələrin hazırlanması və prudensial nəzarət üzrə səlahiyyətlərin bir hissəsi CBRC-dən (indiki, CBIRC) PBOC-a verilib.

ÇXR-da bank fəaliyyətinin tənzimləmə quruluşu üç pilləlidir. Ən yüksək səviyyədə Ümumdünya Xalq Konqresi tərəfindən qəbul edilmiş “Bankçılıq Tənzimləmə” Qanunu (2006), “Çin Xalq Bankı” Qanunu (2003) və “Ticarət Bankları haqqında” ÇXR Qanunu (2015) daxil olmaqla qəbul edilmiş qanunvericilik mövcuddur. Xarici banklarla əlaqəli digər vacib tənzimləmələr Dövlət Şurası tərəfindən hazırlanmışdır. Bu tənzimləmə mexanizmi “Xarici Maliyyələşdirilən Bankların İdarə Edilməsi Qaydaları”dır (2019). Daha sonra CBRC (indi CBIRC) bu Qaydaların həyata keçirilməsi üçün şərh qaydaları vermişdi.

ÇXR-da bankların lisenziyalaşdırılması. Lisenziyalaşdırma baxımından, ÇXR-dəki banklar iki ümumi kateqoriyaya bölünür:

- Çin tərəfindən maliyyələşdirilən banklar;
- xaricdən maliyyələşdirilən banklar.

Lisenziyalaşdırılma fərdi bankın qurulduğu dövrdə qazandığı statusa əsaslanır (<https://www.lawinfochina.com/displa.aspx?id=28047&lib=law&SearchKeyword=&SearchCKeyword=>, 2018). Başqa sözlə, xarici investorlar təşəbbüskar və ya strateji investor kimi Çin tərəfindən maliyyələşdirilmiş bir banka girərlərsə, bu bank CBIRC tərəfindən nəzarət və tənzimləmə baxımından Çin tərəfindən maliyyələşdirilən bir bank olaraq orijinal statusunu qoruyacaqdır.

Çin tərəfindən maliyyələşdirilən banklar üçün lisenziyalaşdırma. ÇXR-dəki kommersion bankları əsasən Ticarət Bankları Qanunu ilə tənzimlənir və onlar CBIRC, eləcə də yerli tərəfdaşları tərəfindən bank fəaliyyətini həyata keçirmək üçün lisenziyaya malikdirlər. Lisenziyalı bank fəaliyyətlərini həyata keçirmək üçün CBIRC, Çin tərəfindən maliyyələşdirilən Ticarət Bankları ilə əlaqəli İdarə Lisenziyalaşdırma Məsələləri üzrə İcra Tədbirlərini Çinin ən böyük altı ticarət bankına, səhmdar kommersion banklarına, şəhər ticarət banklarına şamil edir.

Kənd kiçik və orta maliyyə qurumları ilə əlaqəli inzibati lisenziyalaşdırma məsələləri üçün tətbiqetmə tədbirləri, isə kənd ticarət bankları, kənd kooperativ bankları, kənd kredit kooperativləri və mahal banklarına şamil olunur. Bu iki tədbir

dəstinə görə, bir kommersiya bankının, habelə onun daxili və xarici filiallarının yaradılması, fəaliyyəti və ləğvi, CBIRC və ya yerli həmkarlarının təsdiqinə tabedir. Ticarət bankları xarici valyuta mübadiləsi və satış işləri aparmaq istəyirsə, bu proses mütləq şəkildə PBOC tərəfindən təsdiqlənməlidir.

Xaricdən maliyyələşdirilən banklar üçün lisenziyalaşdırma. Dövlət Şurası Xarici Maliyyələşdirilən Bankların İdarə Edilməsi haqqında Əsasnaməyə dəyişiklik etdikdən sonra CBIRC Dövlət Şurası Reqlamentinin (Xarici Maliyyələşdirilən Banklar Əsasnaməsi) tətbiqetmə tədbirlərini verdi. Xarici maliyyə qurumlarının Xarici Maliyyələşdirilən Banklar Reqlamentində göstərilən prudensial tələbləri yerinə yetirməsi şərti ilə, ÇXR-də tamamilə xarici banklar və ya Çin-xarici müştərək müəssisə bankları yaratmağa icazə verilir. Bu məqsədlə, böyük xarici sərmayəçi ölkədə bir kommersiya bankı qurmalı və tənzimləmə orqanı, həmçinin CBIRC-nin kapital adekvatlığı tələblərini yerinə yetirməlidir. Xarici kommersiya banklarına da ÇXR-də Xarici Maliyyələşdirilən Banklar haqqında Əsasnamədə göstərilən prudensial tələblərə uyğun olaraq filial və nümayəndəliklər yaratmağa icazə verilir.

Çin tərəfindən maliyyələşdirilən banklara kimi xaricdən maliyyələşdirilmiş bankın təsis edilməsi, nizamnamə kapitalı, səhmdarlarda və iş sahəsindəki dəyişikliklər və ləğvi üçün CBIRC-in təsdiqini almalıdır.

2. Amerika Birləşmiş Ştatları. Siyahıda ABŞ-A məxsus JPMorgan Chase 5-ci sırada qərarlaşıb. Böyüklüyünə görə dünyada 6-cı yer tutan JPMorgan Chase ABŞ-ın ən böyük bankı hesab edilir. Eyni zamanda dünyanın aparıcı investisiya şirkətlərindən biri olan JPMorgan 3 trilyon 139 milyard dollar ümumi aktivlər 303 trilyon 118 milyard dollardan çox isə bazar dəyərində sahibdir. Bu baxımdan bank dünyanın ən bahalı şirkətlərindəndir (<https://i2evasuhw5sgvu57jnkzequqre-ji2cvlaia66be-www-jpmorgan-com.translate.google/news/jpmorgan-chase-reports-fourth-quarter-financial-results>, 2020).

Onluqda 8-ci yer tutan digər ABŞ bankı Bank of America ABŞ-da böyüklüyünə görə ikinci bankdır. Sözü gedən bank ABŞ-ın çoxmillətli investisiya bankıdır. Bank 1998-ci ildə Şimali Karolina Ştatının Charlotte şəhərində qurulmuşdur. Bank of

America 2018-ci ildə Euromoney tərəfindən “Dünyanın ən yaxşı Bankı” təyin olunmuşdur. Son hesablamalara görə, bankın ümumi aktivləri 2 trilyon 620 milyard dollar, bazar dəyəri isə 216 trilyon 890 milyard dollar həcmindədir (https://dl1io3yog0oux5.cloudfront.net/_7e63f7a51f1a9cd17fdbe8c3ad600979/bankofamerica/db/867/9129/annual_report/BAC_2020_Annual_Report.pdf, 2020).

Bank sistemi ABŞ-da uzun müddət ən çox tənzimlənən sahələrdən olmuşdur. Bu tənzimləmə mexanizminə federal səviyyədə baxış daha məqsədəuyğun hesab edilir. Amerika Birləşmiş Ştatları bankların və ya depozit qurumlarının federal və ya əyalət orqanları tərəfindən nizamnaməyə girə biləcəyi ikili bank sistemində malikdir. Amerikada əksər banklar bank holding şirkətlərinə (BHCs) məxsusdur. Bu banklara, yaxud bank sahəsi ilə yaxından əlaqəli fəaliyyət göstərən şirkətlərə xaricdə hər hansı bir təşkilata sahib olmaq və ya onlara nəzarət etmək qadağan hesab edilir.

ABŞ-da bank tənzimlənməsi kompleks bir tənzimləmə bazasına malikdir. Bank tənzimləyici orqanları bunlardır (<https://www.globallegalinsights.com/practice-areas/banking-and-finance-laws-and-regulations/usa>, 2021):

1. *Federal Ehtiyat Sisteminin İdarə Heyəti*. Federal Ehtiyat Sistemi ABŞ-ın mərkəzi bankıdır və o, ölkədə pul siyasətini aparır. Federal Rezerv Federal Ehtiyat Sisteminə üzv olan bank holding şirkətlərinə (BHC), maliyyə holding şirkətlərinə (FHC), xarici bank təşkilatlarının (FBO) ABŞ fəaliyyətinə, Maliyyə Sabitliyinə Nəzarət Şurası (FSOC) tərəfindən təyin edilmiş sistemə əhəmiyyətli maliyyə qurumlarına (SIFIs) nəzarət edir (<https://libraryguides.law.pace.edu/banking>, 2021).

2. *Federal Depozit Sığorta Korporasiyası (FDIC)*. FDIC Federal Rezerv Sisteminin üzvü olmayan dövlət nizamnamə bankları üçün əsas tənzimləyicidir. O, eyni zamanda bank və qənaət əmanətlərini sığortalanması ilə də məşğul olur. FDIC sığortalı banklar və bəzi digər təşkilatlar üzərində alıcılıq qabiliyyətinə malikdir (<https://libraryguides.law.pace.edu/banking>, 2021).

3. *Valyuta Nəzarətçisi İdarəsi (OCC)*. OCC ABŞ-da bütün milli bankları və federal əmanət birliklərini, həmçinin xarici bankların federal filiallarını və

agentliklərini tənzimləyən və onlara nəzarət edən ABŞ Xəzinadarlıq Departamentinin müstəqil bürosudur (<https://libraryguides.law.pace.edu/banking>,2021).

4. *İstehlakçıların Maliyyə Müdafiəsi Bürosu (CFPB)*. Bu orqan həm banklar, həm də BOKT-ları üçün nəzərdə tutulan istehlakçı qaydalarını təkmilləşdirmək səlahiyyətinə malikdir. CFPB eyni zamanda ümumi aktivləri 10 milyard dollar və daha çox olan bank , eləcə də BOKT-ları tərəfindən bu qaydalara riayət olunmasını təmin edir (<https://www.globallegalinsights.com/practice-areas/banking-and-finance-laws-and-regulations/usa>, 2021).

5. *Maliyyə Sabitliyinə Nəzarət Şurası (FSOC)*. Orqan Xəzinadarlıq kabinin rəhbərliyindədir. FSOC Federal Ehtiyatın nəzarəti üçün sistematik əhəmiyyətli olan bank olmayan maliyyə qurumlarını (SIFI) təyin etmək səlahiyyətinə malikdir (<https://libraryguides.law.pace.edu/banking>, 2021).

ABŞ-da banklar aşağıdakı qanunvericilik aktlarına əsasən tənzimlənilir:

- Milli Bank Qanunu (1863);
- Federal Ehtiyat Qanunu (1914);
- Bank Qanunu (1933);
- Federal Əmanətlərin Sığortalanması Qanunu;
- Bank Holding Şirkəti Qanunu (1956);
- Bankın Gizlilik Qanunu (1970);
- Beynəlxalq Bank Qanunu (1978);
- Gramm-Leach-Bliley Qanunun (1999);
- Dodd-Frank Qanunu (2010);
- İqtisadi Böyümə, Tənzimləyici Relief və İstehlakçı Qoruma Qanunu (2018)

(<https://www.globallegalinsights.com/practice-areas/banking-and-finance-laws-and-regulations/usa>, 2021).

3. İngiltərə. HSBC Holdings PLC mərkəzi Londonda yerləşən, 2014-cü ildə Forbes Magazine tərəfindən dünyanın ən güclü bankları siyahısının 6-cı pilləsində qərarlaşan, Avropanın ən böyük banklarından biridir. Bank 65 ölkədə fəaliyyət

göstərir. Hong Kong və Shanghai Banking Corporation qrup ortaqlığından sonra onların adlarının baş hərflərinə uyğun HSBC adlandırılmışdır. 2020-ci ilin iyun ayının göstəricilərinə əsasən bankın ümumi aktivləri 2 trilyon 918 milyard dollar, bazar dəyəri isə 97 trilyon 385 milyard dollardır (<https://www.hsbc.com/-/files/hsbc/investors/hsbc-results/2020/annual/pdfs/hsbc-holdings-plc/210223-annual-report-and-accounts-2020.pdf?download=1>, 2020).

İngiltərədə bank fəaliyyətinin tənzimlənməsində iki əsas tənzimləyici orqan xüsusi rol oynayır. Bunlardan birincisi Ehtiyatlı Tənzimləmə Təşkilatıdır (PRA). Bu təşkilat bankların maliyyə təhlükəsizliyi və sağlamlığı üçün xüsusi məsuliyyət daşıyır. Digər tənzimləyici orqan isə Maliyyə Davranış İdarəsidir (FCA). FCA isə bankların öz müştəriləri ilə münasibətlərinə və maliyyə bazarlarında davranışlarına məsuldur. Bundan əlavə, kapital və likvidlik kimi məsələlər PRA-nın səlahiyyət dairəsinə, səhv satış və ya bazarlardan sui-istifadə kimi davranışların tənzimi FCA-ya aiddir. Hər iki orqan bank rəhbərliyi, sistemləri və rəhbərliyi ilə maraqlanır (<https://www.globallegalinsights.com/practice-areas/banking-and-finance-laws-and-regulations/united-kingdom>, 2021).

Bu iki tənzimləyici orqandan savayı İngiltərədə klirinq mərkəzləri (misal üçün LCH) və ödəmə sistemləri (misal üçün VISA) kimi maliyyə bazası infrastrukturuna nəzarət etdiyini də qeyd etmək lazımdır.

Ödəniş Sistemləri Tənzimləyicisi də rəqabətlə bağlı məsələlərə diqqət ayıran ayrıca bir tənzimləyici orqandır (<https://www.globallegalinsights.com/practice-areas/banking-and-finance-laws-and-regulations/united-kingdom>, 2021).

İngiltərədə bank sisteminin fəaliyyətinin tənzimlənməsində istifadə edilən qanunvericilik bazalarını nəzərdə keçirək. İngiltərə bankı səlahiyyətləri üçün qanunvericilik bazası 2000-ci il Maliyyə Xidmətləri və Bazarlar Qanununda (FSMA) müəyyən edilmişdir. FSMA hər hansı bir şəxsin müvafiq icazələri olmadan maliyyə xidmətləri ilə məşğul olmasının qadağan hesab edir.

Maliyyə Xidmətləri və Bazarlar Qanunu Sərəncamı (2001) İngiltərədə tənzimlənən maliyyə xidmətləri işində ikinci dərəcəli qanunvericilik bazası sayılır. Bu tənzimləmə lisenziyalaşdırmanı, depozit götürməni, qiymətli kağızları, investisiya fonlarını, istehlak krediti və yaşayış ipotekası fəaliyyətlərini, sığorta işi ilə əlaqəli məsələləri və s. əhatə edir.

Ödəniş xidmətləri haqqın Əsasnamə (PSRs) (2017) ödəniş xidmətlərinin lisenziyalaşdırılmasında istifadə edilən qanunvericilik bazasıdır.

Yuxarıda sözü gedən tənzimləmə tələblərindən bəziləri bütün İngiltərədəki banklara aiddir (prudensial tənzimləmə, idarəetmə və nəzarətlə əlaqəli tələblərin əksəriyyəti daxil olmaqla), digər tələblər müəyyən fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi və ya müəyyən məhsul və xidmətlərlə təmin olunur.

4. Yaponiya. 2005-ci il 1 oktyabr tarixində Mitsubishi Financial Group ilə UFJ Holdings-in birləşdirilməsindən yaranan Mitsubishi UFJ Maliyyə Qrupu dünyanın ən güclü bankları arasında 7-cidir. Mərkəzi Tokioda yerləşən bank Yaponiyanın ən yaxşı banklarından sayılır. 2020-ci ilin iyun ayına olan nəticələrə əsasən bankın cəmi aktivləri 2 trilyon 893 milyard dollar, bazar dəyəri isə 52 trilyon 903 milyard dollardır (https://www.mufg.jp/dam/ir/report/annual_report/pdf/ir2020_all.pdf, 2020).

Yaponiyada bank sistemini tənzimləyən orqanlar. Yaponiya maliyyə sisteminin sabitliyini təmin etmək, əmanətçilərə, sığortalılara və investora qorunma təmin etmək, maliyyə sahəsində planlaşdırma və siyasət hazırlamaq, yoxlama aparmaq tənzimləyici orqan olan Maliyyə Xidmətləri Agentliyi (FSA) tərəfindən idarə edilir. Bu orqan üç əsas bürodan ibarətdir: Strateji İnkişaf və İdarəetmə Bürosu; Siyasət və Bazarlar Bürosu; Nəzarət Bürosu. FSA-nın Komissarı maliyyə qurumlarının yoxlanılması və nəzarəti səlahiyyətlərinin bir hissəsini Yerli Maliyyə Bürolarının Baş direktorlarına həvalə edir (<https://www.globallegalinsights.com/practice-areas/banking-and-finance-laws-and-regulations/japan>, 2021).

Yaponiya Bankı (BOJ) ayrıca bankların əməliyyatları ilə bağlı araşdırmalar aparır.

3-cü tənzimləyici orqan Yaponiya Əmanət Sığortası Korporasiyasıdır (DICJ). Bu orqan Əmanət Sığortalıması Qanuna və Cinayət Hesablarının Zərərinin Bərpası Qanununa əsasən yoxlamalar aparır.

Yaponiyada bank qanunvericiliyi. Yaponiya Bank Qanunu Yaponiya bank sektoru üçün əsas qanunvericilik bazasını təşkil edir. Bu Qanunda ilk qəbul edildiyi gündən bir çox dəyişikliklər edilmişdir. Yaponiya Bank Qanununa müvafiq olaraq FSA bank tənzimləyicilərinin banklara nəzarəti zamanı nəzarət qaydalarına riayət etməyi hədəfləyən “Əsas Banklara Nəzarət üçün Hərtərəfli Təlimat” hazırlamışdır. Bu təlimatlar əsasən tənzimləyicilərin müraciəti üçün hazırlansa da özəl bankların riayət etməli olduqları bir çox vacib prinsip və qaydaları da nəzərdə tutur. Təlimatlar Yaponiyada bank fəaliyyəti tənzimləyən orqanların əsas tənzimləmə mənbəyidir (<https://www.globallegalinsights.com/practice-areas/banking-and-finance-laws-and-regulations/japan>,2021).

5. Fransa. BNP Paribas bank, maliyyə və sığorta sahələrində lider təşkilatlardan biri olaraq 1999-cu ildə yaradılmışdır. Bank dünyanın ən güclü bankları sırasında 9-cu yerdədir. Əsas mərkəzi Paris şəhərində, ikinci mərkəzi isə London şəhərində yerləşir. (https://invest.bnpparibas.com/sites/default/files/documents/bnp2020_urd_en_final_version_21_03_12.pdf,2020). Son məlumatlara görə bank Fortis bankının səhmlərinin çoxunu satın alaraq, əmanət baxımından Avropanın ən zəngin bankı olmuşdur. 2020-ci ilin iyun ayına olan göstəricilərə əsasən bankın ümumi aktivləri 2 trilyon 430 milyard dollar, bazar dəyəri isə 50 trilyon 17 milyard dollar həcmindədir.

Dünyanın ən güclü 10 bankı arasında sonuncu yeri Fransaya məxsus Credit Agricole tutur (<https://borsanasiloyanir.co/dunyanin-en-guclu-10-bankasi/>, 2020). Bu bank Fransada bank sisteminə nəzarət edən ən böyük şirkətlərdən hesab edilir. Son məlumatlara əsasən bankın ümumi aktivləri 1 trilyon 984 milyard dollar, bazar dəyəri isə 26 trilyon 308 milyard dollardır.

Credit Agricole eyni zamanda 2016-ci ildə aparılmış araşdırmalara əsasən dünyanın yaşıl bankları siyahısında reytingdə ikinci pillədə qərarlaşmışdır. Yaşıl

bankçılıq ətraf mühitin, təbii ehtiyatların qorunması məqsədini güdən layihə hesab edilir (Hajiyev C., 2019). Hansı ki, Credit Agricole bankı da ətraf mühitə dəyən zərərləri azatmaq məqsədilə həyata keçirilən layihələrə ən çox investisiya qoyan banklar arasında xüsusi yerə sahibdir.

Fransada banklara nəzarət və nəzarət etmək səlahiyyəti Fransız Ehtiyatlı Nəzarət və Çözüm İdarəsi (ACPR) ilə Avropa Mərkəzi Bankı (ECB) arasında bölüşdürülür. ECB bank lisenziyalarının verilməsi, geri götürülməsi və ya təşkilatlarda iştirak paylarının əldə edilməsinin qiymətləndirilməsi kimi müəyyən sahələrə dair bütün kredit təşkilatlarına nəzarət edir. Bundan əlavə, ECB əhəmiyyətli qurumlar kateqoriyasına daxil olan kredit təşkilatları üçün yeganə səlahiyyətli prudensial tənzimləyicidir. ACPR, daha az əhəmiyyət kəsb edən kredit təşkilatlarının ECB nəzarəti şərti ilə birbaşa məsul olaraq qalır. Bu qurumlar iş birliyi qurur və bu əməkdaşlıq şərtləri, xüsusən də 16 aprel 2014-cü il tarixli 468/2014 sayılı Tüzük (AB) ilə müəyyən edilir. ACPR hüquqi şəxs olmayan bir dövlət orqanıdır. Fransa Mərkəzi Bankı Mərkəzi Bankın rəhbərinin rəhbərlik etdiyi ACPR-in fəaliyyətində əsas rol oynayır və inzibati heyət Mərkəzi Bankdan göndərilir.

Banklar və investisiya xidməti təminatçıları, eyni zamanda, investisiya xidmətləri göstərilməsi və aktivlərin idarə edilməsi fəaliyyətləri ilə bağlı peşəkar qaydalara riayət olunmasına nəzarət edən Fransız Bazar Təşkilatının (AİF) səlahiyyətinə aiddirlər.

Fransada bank xidmətlərinin göstərilməsi üçün ECB tərəfindən verilən bir lisenziya, investisiya xidmətləri üçün isə ACPR-dən alınan bir lisenziya tələb olunur. Portfel idarəetmə şirkətlərinə AİF tərəfindən icazə verilməlidir (<https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=6dda6984-99ad-42cc-8686-a256fbe56885>, 2019).

Fransada bank fəaliyyətini tənzimləyən əsas qanunvericilik bazası French Banking Qanunudur. Qanun 1984-cü ildə qəbul edilmişdir. Bank və digər kredit təşkilatlarına lisenziyaların verilmə qaydası və onların ölkədə fəaliyyət göstərə bilmələri haqqında əsas qaydalar French Banking Qanununda öz əksini tapmışdır.

Qanunda eyni zamanda bank sistemində işləyənlərin peşə vərdişləri ilə bağlı məsələlər və Fransada açıla biləcək qurum növləri vardır. Fransada bu qanunla yanaşı aşağıdakı qanunlar tətbiq olunur (<https://www.lawyersfrance.eu/banking-law-in-france>, 2016):

- Maliyyə Fəaliyyətinin Modernləşdirilməsi Qanunu (1996);
- Maliyyə Təhlükəsizliyi və Qənaət haqqında Qanunu (1999);
- Maliyyə Təhlükəsizliyi haqqında Qanun (2003).

3.2. Bank sisteminin mövcud vəziyyətinin Strateji Yol Xəritəsi fonunda qiymətləndirilməsi

“Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətlərinin təsdiqi və bundan irəli gələn məsələlər haqqında” Sərəncamına əsasən müəyyən edilən bir çox vəzifələrin icrası ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 16 mart tarixli 1897 nömrəli Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi” (bundan sonra – Strateji Yol Xəritəsi) hazırlanmışdır (<https://static.president.az/pdf/38542.pdf>, 2016).

2016-2020-ci illər nəzərdə tutulmuş Strateji Yol Xəritəsinin hazırlanmasında maliyyə sektorunun malik olduğu imkanlar, eləcə də müasir çağırışlara istinad edilmişdir. Bunun əsas məqsədi isə maliyyə sahəsində müşahidə edilən yeniliklərə cəld adaptasiya ilə əlaqəlidir.

Bu Strateji Yol Xəritəsi qısa, orta və uzunmüddətli dövrləri əhatə etməklə, 2020-ci ilədək strateji baxış və tədbirlər planı, 2025-ci ilədək olan dövr üçün uzunmüddətli baxış və 2025-ci ildən sonrakı dövr üçün hədəf baxışdan ibarətdir. Strateji Yol Xəritəsində müəyyən edilmiş məqsədlərə çatmaq üçün 2020-ci ilədək 5 strateji hədəf və 16 prioritet hazırlanmışdır (<https://static.president.az/pdf/38542.pdf>, 2016).

Qəbul edilmiş Strateji Yol Xəritəsində bank sistemi inkişafı ilə əlaqədar qarşıya bir çox hədəflər qoyulmuşdur. Qarşıya qoyulmuş 5 strateji hədəf aşağıdakıları özündə ehtiva edir:

1. Maliyyə sisteminin formalaşmasında güvənli institutların yaradılması;
2. Maliyyə bazarlarının dinamik inkişafı;
3. İnfrastrukturun gücləndirilməsi;
4. Nəzarət və tənzimləmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi;
5. Maliyyə savadlılığının yüksəldilməsi.

Təbiidir ki, bu strateji hədəflərin hər biri müəyyən sayda prioritetlərə malikdir. 2020-ci il üçün qarşıya qoyulmuş 5 strateji hədəfin və bu hədəflərin təmsalında 16 prioritetin həyata keçirilməsi üçün lazımlı hesab edilən investisiya məbləğinin miqdarı əks etdirən cədvəl hazırlanmışdır.

Cədvəl 1: Strateji Yol Xəritəsi çərçivəsində görülməli tədbirlər üzrə tələb olunan investisiya məbləği və gözlənilən nəticələr

Prioritetin adı	Real ÜDM-ə təsiri (milyon manatla, 2020)	Məşğulluq (tam ştatlı işçilər, 2020)	İnvestisiya məbləği (milyon manatla)
Bank sisteminin kapitallaşması və likvidliyin təmin edilməsi	130	–	–
Sığorta bazarının inkişafı	125	1600	–
Emitentlər və maliyyə vasitəçiləri üçün əlverişli mühitin yaradılması	125	–	10
Kredit məlumatlarının mübadiləsi sisteminin təkmilləşdirilməsi	–	–	5
Banklarda daha sağlam risk idarəetməsinin təmin edilməsi	235	–	–

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi <https://static.president.az/pdf/38542.pdf>, (06.12.2016)

Qeyd 1. Yuxarıdakı cədvəl yalnız 2020-ci il üzrə real ümumi daxili məhsulda on milyon manatdan artıq artmaya yaxud da yüzdən artıq iş yerlərinin yaradılmasına imkan verə biləcək prioritetləri özündə əks etdirmişdir. Yerdə qalan prioritetlər isə gözlənilən nəticələrin alınmasında dəstəkverici xüsusiyyəti özlərində cəmləyir.

Qeyd 2. Strateji Yol Xəritəsində bu cədvəlin verilməsində əsas məqsəd qarşıya qoyulmuş prioritetlərin təsirləri haqqında az da olsa təsəvvür formalaşdırmaq olmuşdur.

Strateji Yol Xəritəsində məqsədlənmiş strateji hədəflərə çatmaq məqsədi ilə 115 milyon man. həcmində investisiyaya ehtiyac olması nəzərdə tutulmuşdur. Ehtimallara görə, 2020-ci il ərzində ölkə ərazisində formalaşacaq ÜDM-un həcmi 750 milyon man. dəyərində olacaq idi. Bu məbləğin nəzərdə tutulan tədbirlərin reallaşdırılmasına, eləcə də dayanıqlı maliyyə sisteminin formalaşmasına zəmin yarada biləcəyi nəzərdə tutulmuşdur. Lakin 2020-ci ilin əvvəllərindən başlayaraq bütün dünyanı bürüyən, digər dünya ölkələri ilə yanaşı bizim ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrinin inkişafına da ciddi ziyan vuran, Covid-19 virusu səbəbindən yaranmış pandemiya şəraiti bu ehtimalları köklü şəkildə dəyişmişdir. Ölkə ərazisində sərt karantin rejiminin tətbiqi, bununla əlaqədar olaraq müəssisələrdə fəaliyyət məhdudiyətlərinin yaranması, iqtisadiyyatın bütün sahələrində geriləmənin müşahidə olunması təbii olaraq ölkə büdcəsində də öz əksini tapdı.

Beləliklə, 2020-ci ildə ölkədə ÜDM 72432,2 milyon man. təşkil etmişdir. Bu da əvvəlki dövr ilə müqayisədə 4,3 faiz daha az ÜDM deməkdir (<https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4788>, 2021).

Covid-19 virusunun ölkənin iqtisadiyyatına təsirini azaltmaq məqsədi ilə ölkə Prezidentinin 04.04.2020 tarixli Sərəncamı ilə təsdiqlənmiş Tədbirlər Planı işlənib hazırlanmışdır. Məlum olduğu kimi, bu tədbirlərin həyata keçirilməsi yüksək məbləğdə vəsaitin xərclənməsi ilə nəticələnmişdir. Yol Xəritəsində 2020-ci il ərzində təxmin edilən ÜDM-un həcminə təsir edən digər faktor 27.09.2020 tarixindən başlayan Dağlıq Qarabağ müharibəsi də ciddi təsir etmişdir. Hərbi xərclərin

artmasının və ölkənin müharibə şəraitinin təsiri ölkə iqtisadiyyatından yan ötməmişdir. Bütün bunlara baxmayaraq ölkəmiz bu problemlərin altından layiqincə qalxmağı bacarmışdır.

2016-2020-ci illərdə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuş Strateji Yol Xəritəsi qlobal trendləri nəzərə almaqla hazırlanmışdır. Məlumdur ki, dünya iqtisadiyyatının transformasiyası və İT-nin sürətli inkişafı kimi amillər qlobal maliyyə sistemində yeni meyillərin yaranmasını şərtləndirmişdir. Bu yeni meyillər əsasən prudensial tənzimləmə və nəzarətin güclənməsi, maliyyə xidmətlərinin rəqəmsallaşması, alternativ bankçılığın genişlənməsi, əhəlinin davranış modellərinin dəyişməsi, yeni bilik və bacarıqlara tələblərin artması və maliyyə institutlarının əməliyyat modellərinin dəyişməsi istiqamətində müşahidə olunmuşdur (<https://static.president.az/pdf/38542.pdf>, 2016).

Bu meyillərdən yola çıxaraq 2020-ci il qədər bankların fəaliyyətini sağlamlaşdırmaq nəzərdə tutulmuşdur. Banklarda kapitallaşma, likvidliklə bağlı problemlərin həll olunacağı, işlək olmayan aktivlərin restrukturizasiyasını təmin edəcək tədbirlərin reallaşdırılması əsas strateji baxışlar hesab edilmişdir. Ümumiyyətlə, banklarda və digər maliyyə institutlarında əlverişli fəaliyyət məqsədi ilə kredit bürolarının yaradılması, bu sahədə hüquqi qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi görülməli vacib tədbirlər sırasına daxil edilmişdir. Bunda əlavə, banklarda və digər maliyyə institutlarının fəaliyyətində şəffaflığın artırılması, rəqəmsal nəzarət sisteminin yaradılması, bu sahədə savadlılığın gücləndirilməsi prioritetlər sırasında olmuşdur.

06.12.2016 tarixində təsdiq edilmiş Strateji Yol Xəritəsində eyni zamanda 2025-ci ilə qədər uzunmüddətli baxış öz əksini tapmışdır. Maliyyə xidmətləri üzrə 2025-ci ilədək olan dövr üçün uzunmüddətli baxış səmərəli tənzimləmə və qanunvericilik çərçivəsi ilə dəstəklənən, bütün müştəri qruplarını geniş çeşidli maliyyə xidmətləri ilə təmin edən dayanıqlı, sağlam və tarazlaşmış maliyyə sistemi formalaşdırmaqdır (<https://static.president.az/pdf/38542.pdf>, 2016). 2025-ci ildən sonrakı dövrlə bağlı müəyyən

edilmiş hədəf baxış isə xarici investorlar üçün cəlbedici və regional səviyyədə rəqabət qabiliyyətli maliyyə sektoru formalaşdırmaqdır (<https://static.president.az/pdf/38542.pdf>, 2016).

İndi isə 2020-ci ilə qədər bank sistemi sahəsində həyata keçirilməsi məqsədlənmiş hədəflərin və prioritetlərin hazırkı dövrlər müqayisədə nə dərəcədə uğurlu olub-olmadığını və təxmin edilən nəticələri verib-vermədiyini araşdıraraq. Yuxarıda birinci cədvəldə göstərilən banklarla bağlı əsas prioritetlərin nə dərəcədə effektiv icra olunduğuna nəzər salaraq.

Prioritet 1.1. Bank sisteminin kapitallaşması və likvidliyinin təmin edilməsi(<https://static.president.az/pdf/38542.pdf>,2016). Aşağıda əks etdirilmiş şəkildə 1-ci, eləcə də 2-ci devalvasiyadan sonra yaranmış vəziyyət öz əksini tapmışdır.

Cədvəl 2: Depozitlərin və kreditlərin həcmi

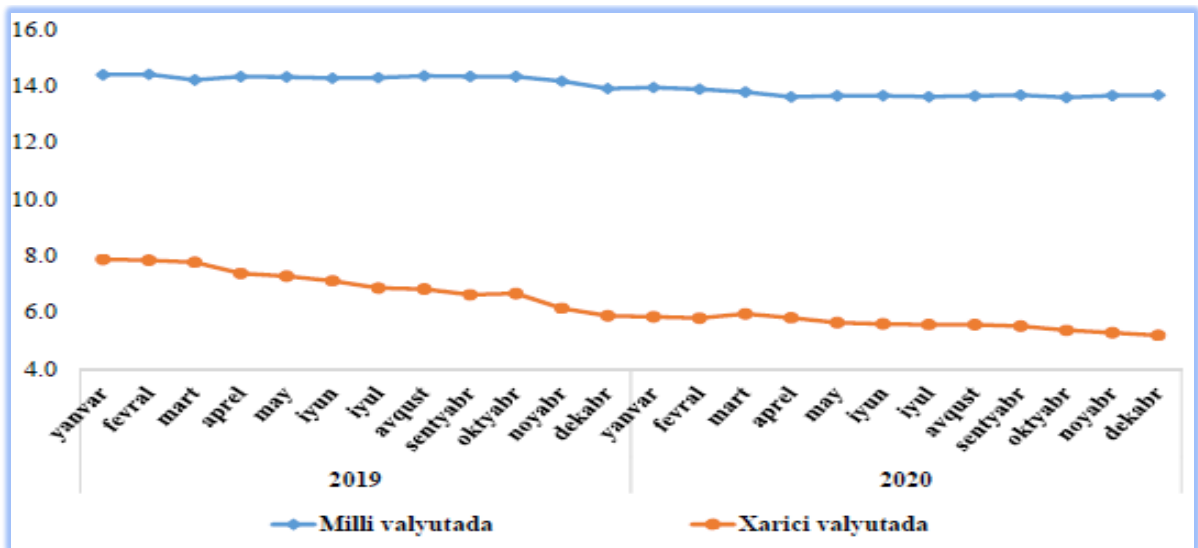
Kreditlər	Milli valyutada (mlrd man)	13,5	- 10%	12,2	11,5	10,7	11,0	-8%	10.1
	Xarici valyutada (mlrd man)	6,4	+25%	8,0	8,4	8,0	6,9	-8%	6,4
Depozitlər	Milli valyutada (mlrd man)	7,7	-28%	5,5	5,0	4,3	4,2	-1%	4,2
	Xarici valyutada (mlrd man)	9,9	+26%	12,4	12,6	12,6	12,4	-14%	10,7
		14 rüb 4		15 rüb 1	15 rüb 2	15 rüb 3	15 rüb 4	16 rüb 1	
1-ci devalvasiya milli valyutada olan portfelin azalması və bununla da dollarlaşmanın artmasına səbəb olmuşdur.						2-ci devalvasiya həm milli, həmçinin xarici valyutada yer almış portfelin azalmasına səbəb olmuşdur və bank sisteminin maliyyə vəsaitlərinin çıxarılması ilə nəticələnmişdir.			

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı (<https://www.cbar.az/>)

Cədvəldən göründüyü kimi, 1-ci devalvasiyadan sonrakı müddətdə dollarlaşma prosesi milli valyutaya imanı azaltdı. 2-ci devalvasiyadan sonrakı proseslər isə ümumiyyətlə, bank sisteminin dayanıqlığına şübhələrin artmasına və bu sahənin sağlamlığı barəsində ciddi narahatlıq yaranmasına gətirib çıxardı. Bu cür halda "Əmanətlərin tam sığortalanması haqqında" Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il 19 yanvar tarixli Qanununun qəbul edilməsi əhalinin bank sektoruna olan inamının yüksəldilməsinə xidmət etmişdir (<https://static.president.az/pdf/38542.pdf>, 2016). Belə ki, yeni Qanuna əsasən, Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun Himayəçilik Şurası tərəfindən əmanətlər üzrə müəyyən edilmiş illik faiz dərəcəsi həddində olan bütün qorunan əmanətlər, məbləğindən asılı olmayaraq, 3 il müddətinə tam sığortalanmışdır (<https://static.president.az/pdf/38542.pdf>, 2016). Bununla yanaşı, maliyyə sahəsində nəzarəti gücləndirmək səbəbi ilə 03.02.2016 tarixində Prezidentin 760 sayılı Fərmanına əsasən MBNP təşkil edilmişdir.

2016-2020-ci illər üzrə hədəflənmiş prioritetin nə dərəcədə uğurla nəticələndiyini araşdırmaq lazımdır. Bu səbəbdən 2020-ci il kredit və depozitlərin həcminə nəzər salaq.

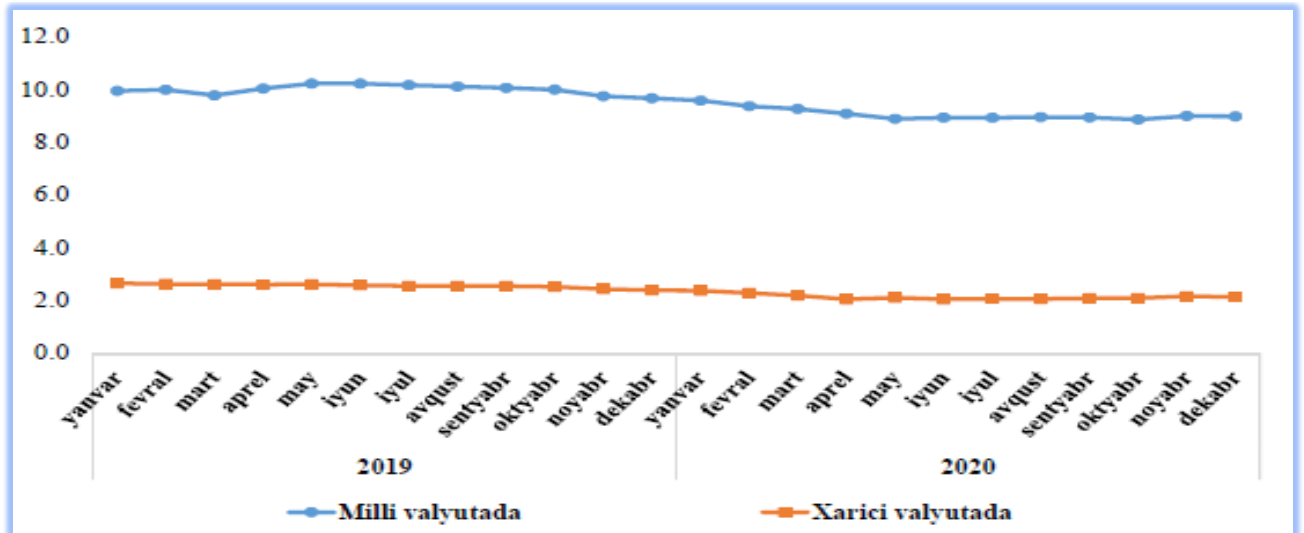
Şəkil 1: Kreditlərin orta faiz dərəcəsi

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı, <https://www.cbar.az/>, Statistik Bülleten <https://uploads.cbar.az/assets/acc41ac8a6ec8886355f2366d.pdf>, (12/2020)

2020-ci ilin fevral ayına milli valyutada yer alan kreditlər üzrə orta faiz dərəcəsi (<https://uploads.cbar.az/assets/acc41ac8a6ec8886355f2366d.pdf>,2020) 13,96%, xarici valyutada isə 5,86% olmuşdur. Bu göstəriciləri 2016-cı ilin fevral ayına olan göstəricilərə əsasən isə kreditlər üzrə orta faiz dərəcələri milli valyutada 10,1%, xarici valyutada, isə göstəriciləri ilə müqayisə etsək görürük ki, 6,4% olmuşdur (<https://uploads.cbar.az/assets/8993e2a3b7e5dc91b88ebe58d.pdf>, 2016). Göründüyü kimi, 2020-ci illə müqayisədə milli valyutada bu göstərici 38% artmış, xarici valyutada isə 9% azalmışdır. Bu da öz növbəsində milli valyutada kredit portfelinin artmasına və milli valyutaya olan inamın güclənməsinə gətirib çıxarır. Hazırkı dövrdə xüsusən özəl bankların maraqları bazar iqtisadiyyatının maraqları ilə uyğunlaşmadığından , eyni zamanda pandemiya və müharibə şəraiti baxımında bu halın bəzi mənfi təsirləri ola bilər. Ancaq ölkə ərazisində milli valyutanın möhkəmlənməsi, qarşıya məqsəd qoyulmuş prioritetin yerinə yetirilməsi, eləcə də bankların kredit portelinin keyfiyyət dərəcəsinin artması baxımından olduqca müsbət haldır.

Şəkil 2: Depozitlər üzrə orta faiz dərəcəsi

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı , <https://www.cbar.az/>, Statistik Bülleten <https://uploads.cbar.az/assets/acc41ac8a6ec8886355f2366d.pdf> , (12/2020)

2020-ci ilin fevral ayında milli valyutada depozitlər üzrə orta faiz dərəcəsi (<https://uploads.cbar.az/assets/acc41ac8a6ec8886355f2366d.pdf> , 2020) 9,26%, xarici valyutada isə 1,89% olmuşdur. 2016-ci ilin fevralına olan göstəricilər isə milli valyutada depozitlər üzrə orta faiz dərəcəsi 4,2%, xarici valyutada isə 10,7% təşkil etmişdir (<https://uploads.cbar.az/assets/8993e2a3b7e5dc91b88ebe58d.pdf>, 2016). Deməli, milli valyutaya görə bu göstərici 120% artmış, 460% azalmışdır. Bu da dollarlaşma prosesinin azalmasına və milli valyutanın mövqeyinin ölkədə güclənməsinə gətirib çıxarır.

Nəticə olaraq 2016-2020-ci illərdə reallaşması nəzərdə tutulmuş Strateji Yol Xəritəsində hədəf indikatorlarından biri kimi kapitallaşma və likvidliklə bağlı nəzərdə tutulan strateji hədəflərə nail olmaq üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir (<https://static.president.az/pdf/38542.pdf>, 2016).

Sözü gedən prioritetin reallaşdırılacağı təqdirdə bank sektorunda xalis gəlirlərin artacağı planlaşdırılmışdır. Bunun isə öz növbəsində real ÜDM-un 130mln man. artıracığı (115 mln man. birbaşa, 15mln man.dolayı) proqnozlaşdırılmışdır (<https://static.president.az/pdf/38542.pdf>, 2016). Covid-19 virusu səbəbindən yaranmış pandemiya şəraitinin ölkə iqtisadiyyatının inkişafına ciddi zərər vurmasına baxmayaraq hazırda ölkə ərazisində 2020-ci il üzrə iqtisadi artım son 6 illə müqayisədə 3% artmışdır və bu rəqəmin 7%-ə qədər artırılması nəzərdə tutulur.

Prioritet 3.1. Kredit məlumatlarının mübadiləsi sisteminin təkmilləşdirilməsi (<https://static.president.az/pdf/38542.pdf>, 2016). Bu prioritetin nəznində respublika ərazisində özəl kredit bürolarının qurulması məqsədlənmişdir. Prioritet uğurla reallaşarsa, borcalanlar ilə əlaqəli daha müfəssəl məlumat bazasının yaradılacağı gözlənilən nəticə indikatorları sırasında olmuşdur. Nəticə olaraq, 2016-ci ildən bu istiqamətdə tədbirlərin icrasına başlanılmış və 15.01.2018 tarixində ölkə ərazisində ilk özəl kredit bürosu olan “Azərbaycan Kredit Bürosu” MMC yaradılmışdır (<https://www.acb.az/>, 2018).

Bu prioritetin 2020-ci ildə real ÜDM-ə və məşğulluğa ölçülə bilən birbaşa təsiri gözlənilməmişdir (<https://static.president.az/pdf/38542.pdf>,2016).

Prioritet 4.1. Banklarda daha sağlam risk idarəetməsinin təmin edilməsi (<https://static.president.az/pdf/38542.pdf>,2016). Respublika ərazisində banklarda effektiv risk idarəetməsinin təmin etmək məqsədi ilə hazırlanmış Strateji Yol Xəritəsində iki hədəf indikatoru əsas götürülmüşdür. Bunlardan birincisi, maliyyə dərinliyini 60% həcmində təşkil etmək olmuşdur. Bu göstərici üçün cari kreditlərin həcmi ÜDM-un qeyri-neft hissəsinin həcminə nisbətini ifadə edir. 2019-cu ilə bu göstərici 2015-ci illər müqayisədə bu göstərici 57,6%-dən 58,5%-dək qalxmışdır.

Digər prioritet isə, qeyri-ışlək kapital əmsalının 14%-dən 8%-dək azaldılması olmuşdur (<https://static.president.az/pdf/38542.pdf>,2016). 2016-ci ilin birinci rübünə bu göstərici 16,8% olmuşdur. 2018-ci ildə bu göstəricidə əvvəlki illərə nəzərən 1,6% azalma müşahidə edilmişdir. 2019-cü ildə isə bu əmsal 12%-dən 10%-ə qədər azalmışdır.

Prioritetin həyata keçirilməsi nəticəsində banklarda sağlam risk idarəetmə təcrübələrinin tətbiq edilməsinin 2020-ci ildə real ÜDM-ə təsiri 205 milyon manat birbaşa və 30 milyon manat dolayı olmaqla, ümumilikdə 235 milyon manat həcmində qiymətləndirilmişdir (<https://static.president.az/pdf/38542.pdf>, 2016)

Prioritet 4.3. Bankların rəqəmsal transformasiyasının sürətləndirilməsi üçün tənzimləmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi (<https://static.president.az/pdf/38542.pdf>, 2016). Bu prioritetin həyata keçirilməsi nəticəsində ölkədə ÜDM-un 135 mln manş artacağı gözlənilmişdir. Bunun 120 mln man. birbaşa, 15 mln man. isə dolayı yolla əldə edilməsi nəzərdə tutulmuşdur (<https://static.president.az/pdf/38542.pdf>, 2016). Prioritetin reallaşdırılması məqsədi ilə “2018-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında rəqəmsal ödənişlərin genişləndirilməsi üzrə Dövlət Proqramı” işlənib hazırlanmışdır. Bu proqramın strateji məqsədi vətəndaş, biznes subyektləri və dövlət sturukturları arasında nağdsız ödəniş mühitinin xeyli genişləndirilməsi, nağd dövriyyənin həcmi minimuma endirilməsi və nəticədə bank sektorunun maliyyə

resursları bazasının gücləndirilməsidir . Məhz buna görə də ölkə ərazisində rəqəmsal ödəniş xidmətlərinin keyfiyyətinin artırılması olduqca vacib hesab edilir (<https://uploads.cbar.az/assets/58f7cec17e47590f0ab76c8fd.pdf>, 2018).

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Respublikanın maliyyə sistemində banklarla yanaşı, BOKT-ları və Kredit İttifaqları özünəməxsus yer tutur. Lakin kredit təşkilatları arasında bankların bu sistemdə yeri daha qabarıqdır. Maliyyə sistemində mövqeyinin banklara nisbətə zəif olmasına baxmayaraq BOKT-ları kreditləşmə prosesində əhəmiyyətli rol oynayır. BOKT-larının və Kredit İttifaqlarının kreditləşmə fəaliyyətində banklardan geri qalmalarına baxmayaraq, onların ölkə ərazisində iqtisadi artım göstəricilərinin yaxşılandırılmasında fəaliyyətləri yüksək qiymətləndirilir.

Tədqiqat prosesi zamanı aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

1. Kredit təşkilatlarının yaranmasının nəzəri və metodoloji əsaslarını və fəaliyyəti ilə bağlı məsələlər təhlil edilmiş və sistemə yanaşma əsasında struktur elementləri müəyyən edilmişdir;

2. Azərbaycanda kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Bununla əlaqədar kredit təşkilatlarının inkişafının konseptual istiqamətləri müəyyən edilmişdir;

3. Kredit təşkilatlarının yaranması, inkişaf fəaliyyəti və ləğvi ilə əlaqədar sənədlərin hazırlanması və həyata keçirilməsində metodoloji çatışmazlıqlar aşkar vardır;

4. Kredit təşkilatlarının yaranması, fəaliyyəti və ləğvi məqsədi ilə idarəetmə prosesində yaranan çatışmazlıqlar tənzimləmə bazasının zəif olması ilə əlaqəlidir. Tənzimləmə bazasının yenidən işlənməsi vacibdir;

5. Kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin stimullaşdırılması istiqamətində təkliflər müəyyən edilmiş, onların inkişaf istiqamətləri və bununla bağlı meydana çıxan problemlər aşkar edilmişdir.

Tədqiqat prosesinin nəticələrinə əsasən maliyyə sisteminin inkişafını təmin etmək məqsədilə bir çox təkliflər irəli sürmək mümkündür. Bu təkliflərin bir neçəsinə nəzər yetirək:

1. Məlumdur ki, bank olmayan maliyyə institutlarının tərkibini təşkil edən təşkilatlar dünya ölkələrinə görə dəyişkənlik göstərir. Misal üçün, bir çox ölkələrdə qeyri-bank maliyyə institutlarının tərkibi lombard, lizinq və faktoring şirkətlərindən ibarətdir. Lakin bizim ölkə ərazisində bu fəaliyyət növləri ilə məşğul olan şirkətlər BOKT kateqoriyasına aid hesab edilmir. Buna baxmayaraq ölkədə bu fəaliyyətləri göstərən az sayda BOKT-ları da vardır. “Banklar olmayan kredit təşkilatları haqqında” Qanuna görə, BOKT-ları digər fəaliyyət növləri ilə məşğul ola bilərlər. Bu fəaliyyət növləri sırasına lizinq, faktoring, forfeyting və başqaları daxildir. BOKT-larının qeyd edilən sahələr üzrə fəaliyyətlərini qurması və inkişaf etdirməsi onların inkişafı üçün olduqca müsbət faktor olar;

2. BOKT-ları haqqında aparılan araşdırmalar nəticəsində məlum olur ki, bu təşkilatların həm iqtisadiyyatda, həm də maliyyə sistemində yeri bir qədər zəifdir. Bunun başlıca səbəbi , isə iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının az olmasıdır. Belə ki, məlum olduğu kimi bu maliyyə institutları əsas etibarilə biznes və istehlak kreditləşməsi yönündə ixtisaslaşmışdır. Bu fəaliyyətin reallaşdırılması isə öz növbəsində onları “ucuz” maliyyə vəsaitindən asılı hala salır. Ona görə ki, hazırkı dövrdə BOKT-ların fəaliyyətində yaranan əsas çətinliklər yuxarı faiz dərəcələridir. Bu hal da onlara banklarla rəqabətdə “mənfi xal” qazandırır. Faiz dərəcələrinin azaldılması onların inkişafına müsbət təkan verəcəkdir;

3. Müasir dövrdə investisiya qoyuluşları ölkə iqtisadiyyatının inkişafında mühüm rol oynayır. Bu səbəbdən, banklar tərəfindən uzunmüddətli kreditlərin verilməsi məsələsi aktualıq qazanmış olur. Bu məqsədlə bu kreditləşməni həyata keçirmək üçün uzunmüddətli kredit resursları bazasının formalaşdırılması vacib hal hesab edilir. Məhz buna görə də uzunmüddətli istiqraz buraxılışlarının, eləcə də uzunmüddətli depozitlərə müştəri marağının artmasını təmin etmək vacibdir;

4. Likvidliyin təminində yaranan başlıca problem resurs çatışmazlığıdır. Bu problemi banklar əsasən qeyri-depozit əməliyyatları vasitəsi ilə aradan qaldırırlar.

Buna görədə qeyri-depozit əməliyyatlarının inkişaf etdirmək üçün çevik pul bazarı formalaşdırılmalıdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Azərbaycan Respublikasında banklar və bank fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 2020.
2. “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 2020.
3. “Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 2019.
4. “Kredit ittifaqları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 2019.
5. Ataşov B.X. (2016). “Maliyyə Bazarları”, Bakı, “Kooperasiya”, 456 səh.
6. Ataşov B.X., Novruzov N.A., İbrahimov E.Ə. (2014). “Maliyyə Nəzəriyyəsi”, Bakı, “Kooperasiya”, 648 səh.
7. Bağırov D.A., Həsənli M.X. (2011). “Maliyyə”, Bakı, “İqtisad Universiteti”, 384 səh.
8. Bəşirov R.A. (2016). “Bank işi” (*dərslik*), Bakı, “MBM”, 392 səh.
9. Bəşirov R.A. (2012). “Pul və banklar”, Bakı, “İqtisad Universiteti”, 472 səh.
10. Sadıqov E. (2010). “Bank əməliyyatları”, Bakı, “İqtisad Universiteti”, 212 səh.
11. Əliyev M.F. (2011). “Bankların inkişaf istiqamətləri”, Bakı, “Şərq-Qərb”, 120 səh.
12. Məmmədov Z.F.(2013). “Bank fəaliyyətinin əsasları”, Bakı, “Azərnəşr”, 480 səh.
13. Məmmədov Z.F. (2010). “Pul, Kredit, Banklar”, Bakı, “Azərnəşr”, 320 səh.
14. Maliyyə bazarları terminlərinin izahlı lüğəti (2010). Bakı, “Nurlar”, 272 səh .

Türk dilinde

1. K.Batu Tunay (2017). “Gelişmiş ve yükselen ekonomilerde krizlerin banka performansına etkileri”, “Bankacılar Dergisi”.
2. K.Batu Tunay, Shahriyar Mukhtarov (2015). “Azerbaycan Bankacılık Sisteminde Karların Sürekliliği”, “Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi”, sayfalar 243-257.
3. Filiz Tutar, Yıldız Ünlüleblebici (2014). “Türkiye`de KOBİ Kredilerinin Ekonomik Büyümeye Etkisi” (2006-2011), “Global Journal of Economics and Business Studies”.
4. Mehmet Mercan (2013). “Kredi Hacmindeki Değişimlerin Ekonomik Büyümeye Etkisi”, “Bankacılar Dergisi”, cilt 24, sayı 84, sayfalar 54-71.
5. Shahriyar Mukhtarov, Ceyhun Mikayılov, Zamig Mammadov (2016). “Azerbaycanda banka kredi kanalının işleyişi: ampirik bir analiz”, “Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi”, sayfalar 475 – 488.

İngilis dilinde

1. Joel Bowman, Mark Hack and Miles Waring “Non-bank Financing in China” Reserve Bank of Australia, Bulletin – March 2018 .
2. Jordan Shan and Qi Jianhong (2009), “Does Financial Development ‘Lead’ Economic Growth? The Case of China”, ANNALS OF ECONOMICS AND FINANCE 1, p. 197–216 .
3. Michael Biggs, Tomas Mayer and Andreas Pick (2009) “Credit and economic recovery”, DNB Working Paper No. 218, pp 227-241.
4. Hajiyev C. “MECHANİSM OF NATURAL RESOURCE REVENUES AND ECOLOGİCAL BALANCE”, Economic and Social Development: Book of Proceedings, 2019, p.340-347.

Rus dilində

1. Белоглазова Г.Н., Кроливецкая Л.П. (2010), Банковское дело. “Организация деятельности коммерческого банка ” (Учебник) , М.: Юрайт–422 с.
2. Фролов А.В. “Зарубежный опыт развития механизма денежной трансмиссии в контексте различных типов монетарной политики”. “Проблемы современной экономики” , 2014, № 3 (51), С. 332-335.
3. Сидоров В.А., Кузнецова Е.Л., Болик А.В. “ОБЩАЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ”, “Элит”, 2017. С- 602.
4. Ноздрин-Плотницкого М.И. “ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ”, “Мисанта”, 2011. С- 390.

Internet resursları

1. <http://www.e-qanun.az/framework/19197> , 2019
2. <http://www.e-qanun.az/framework/5825> , 2020
3. <http://www.e-qanun.az/framework/625> , 2019
4. <http://www.e-qanun.az/framework/7588> , 2020
5. <https://uploads.cbar.az/assets/58f7cec17e47590f0ab76c8fd.pdf> , 2018
6. <https://uploads.cbar.az/assets/8993e2a3b7e5dc91b88ebe58d.pdf> , 2016
7. <https://uploads.cbar.az/assets/acc41ac8a6ec8886355f2366d.pdf> , 2020
8. <https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4788> , 2021
9. <https://static.president.az/pdf/38542.pdf> , 2016
10. <https://www.acb.az/> , 2018
11. http://v.icbc.com.cn/userfiles/Resources/ICBC/haiwai/Indonesia/download/2020/Lap_Keu_Pub_ICBCLtd_Juni_2020.pdf , 2020
12. http://www.ccb.com/en/newinvestor/upload/20200428158806_6796/20200428214237304314.pdf , 2020
13. <http://www.abchina.com/en/investor-relations/performance-reports/interim-reports/intrp/202008/W020200928626802032544.pdf> , 2020

14. <https://pic.bankofchina.com/bocappd/report/202103/P020210327642434487221.pdf> , 2020
15. <https://www.lawinfochina.com/display.aspx?id=28047&lib=law&SearchKeyword=&SearchCKeyword=> , 2018
16. <https://www.hsbc.com/-/files/hsbc/investors/hsbc-results/2020/annual/pdfs/hsbc-holdings-plc/210223-annual-report-and-accounts-2020.pdf?download=1> , 2020
17. <https://www.globallegalinsights.com/practice-areas/banking-and-finance-laws-and-regulations/united-kingdom> , 2021
18. <https://www.globallegalinsights.com/practice-areas/banking-and-finance-laws-and-regulations/japan> , 2021
19. <https://www.lawyersfrance.eu/banking-law-in-france> , 2016

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Strateji Yol Xəritəsi çərçivəsində görülməli tədbirlər üzrə tələb olunan investisiya məbləği və gözlənilən nəticələr.....	59
Cədvəl 2: Depozitlərin və kreditlərin həcmi.....	62

Şəkilləri siyahısı

Şəkil 1: Kreditlərin orta faiz dərəcəsi.....	63
Şəkil 2: Depozitlər üzrə orta faiz dərəcəsi.....	64